

SIMBOLIČKE KONOTACIJE GODIŠNJIH OBIČAJA NA BANJI

ALEKSANDRA MURAJ
Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Slijedom od Poklada do Božića opisani su najznačajniji godišnji blagdani i folklorne svečanosti što su se tradicionalno održavale među banijskim pučanstvom prve polovine 20. st. Faktografski se dio temelji na rukopisnim zbirkama suradnika nekadašnjeg Instituta za narodnu umjetnost, koji su 50-tih godina provodili folkloristička istraživanja na Baniji. U najvećoj su mjeri korišteni podaci Nikole Bonifačića Rožina. Sadržaj građe potakao je autoricu da promotri simboličke aspekte obrađenih fenomena. Prilog je raden s ciljem da ovom vrstom povijesnoga materijala svjedoči o životu i tradicijskim očitovanjima banijskoga pučanstva, koje je ratnim zbivanjima 1991-1992. velikim dijelom bilo primorano napustiti svoja naselja.

Jedno od područja koje je osjetilo svu žestinu i bestijalnost ratnih zbivanja u Hrvatskoj 1991-1992, te čije se civilno stanovništvo sučelilo sa svom dubinom ljudske nesreće i besmislom ratnih razaranja, jest Banija. Ta pretežito brdovita regija smještena je u jugoistočnom dijelu središnje Hrvatske između Korduna, Pokuplja, Posavine i Bosanske krajine. Izvor sadašnjem zlosretnome događanju proistječe iz miješanoga nacionalnog sastava njezina stanovništva, nastala ishodom višestoljetnih povijesnih procesa na tom tlu. U predvečerje rata tu su demografsku sliku činili Hrvati i Srbi, dva naroda koja su se u ovom sukobu našla suprotstavljena. U ukupnom broju pučanstva Hrvati (u domaćem komuniciranju često označavani kao *Šokci*) zauzimali su oko 40%, a Srbi (većinom nazivani *Vlasi*) oko 60%.¹

¹ Prema posljednjem popisu stanovništva u općini Sisak živjelo je 64,5% Hrvata i 22,8% Srba, u općini Petrinja 44,2% Hrvata i 44,9% Srba, u općini Glina 35,0% Hrvata i 60,5% Srba, u općini Kostajnica 28,5% Hrvata i 62,4% Srba, te u općini Dvor 9,5% Hrvata i 85,6% Srba (Prethodni rezultati popisa stanovništva, stanje ožujka 1991. g.).

U razdoblju od 26. srpnja 1991, datuma prvih masakara u selima Kuljani, Zamlača i Struga, do proljeća 1992. na Baniji je evidentirano četrdeset potpuno uništenih i spaljenih, te tridesetijedno djelomice opustošeno hrvatsko selo. Za nekoliko je sela sudbina nepoznata, kao što nije poznat ni stupanj razaranja gradskih naselja Petrinje, Gline, Kostajnice. Posljedica tome bio je bijeg ili protjerivanje Hrvata, egzodus izuzetnoga razmjera, započet 31. srpnja 1991. progonom hrvatskih Kostajničana iz njihova okupiranoga grada.² Ne raspolažemo podacima kakvo je stanje u srpskim selima te da li je i odonud dio pučanstva izbjegao.

U vrijeme nastajanja ovog priloga, u proljeće 1992, još je posve neizvjesno što će se na Baniji dogoditi kad se uspostavi mir i kad će se život ljudi odvijati u kako-tako normalnim okolnostima. Hoće li se prognanici vratiti u razorene domove? Svi ili neki? Hoće li oni Banijci što su se priklonili agresorskoj strani ostati u svojim naseljima? Svi ili neki? Ili njih tek čeka izbjeglištvo? I, najzad, krucijalno je pitanje: hoće li uopće biti moguć zajednički život?

Sadašnjost još ne daje odgovore. Donijet će ih tek budućnost. Neupitno, međutim, jest, da se nakon ove nemile zbilje kontinuitet nekih dosadašnjih formi življenja prekinuo. Izbalansirano funkcioniranje kulturno-socijalno-duhovnih dobara, modela ponašanja te vrijednosnih sustava, ravnoteža formirana dužim slijedom minulih razdoblja, jamačno je narušena. Stoga se u budućnosti može očekivati početak procesa postupnog stvaranja novih izražaja koji će utjecati na oblikovanje drugačijega bića Banijaca.

Svaki narod nosi teret svoje povijesti - zamijetio je David Biale - i zapravo je razapet između vlastitoga razumijevanja povijesti i zbilje dnevne politike (1987, 207). Tom je idejom određen i cilj ovoga priloga: da mozaiku povijesti banijskoga pučanstva doda još jedan sitni kamenčić. Svjedočeci o nekim obilježjima životnoga stila, o nekim interakcijama između društvenih i etničkih skupina, htjelo bi se njime pridonijeti razumijevanju povijesti Banijaca. Dakako, riječ je o povijesti svakodnevice.

Jedno je od osnovnih etnoloških polazišta da većina kulturnih dobara ne proizlazi iz okrilja novog stvaranja, već je utemeljena u predaji. Takvog su značaja i fenomeni kojima se ovdje bavimo - običaji. Generacija koja ih primjenjuje kao dio svoje kulture ponajmanje je zaslužna za njihovo stvaranje. No, sudjelujući u njima, održavajući ih i prenoseći posiče za njima kao specifičnim izrazima identiteta svoje sredine. Ovdje će biti razmotrene one prigode koje nadilaze redovnu svakodnevicu, te svojim ponavljanjem na ustaljene termine ritmiziraju tok godine, pa i simboliziraju prirodne godišnje mijene. Te su prigode zajedničko dobro neke sredine i zajednički poucaj, bez obzira koliko je u njima aktivni udio pojedinca. Prostor njihova zbivanja nije ograničen samo na prostor doma, obitelji i domaćinstva, nego mu je poprištem i prostor jednoga ili nekoliko sela, kaskad i prostor grada. Po toj su, dakle,

---

² Podaci su crpljeni iz novinskih članaka objavljenih u *Večernjem listu* od 7.12.1991, str. 17, te *Vjesniku* od 5.3.1992, str. 6.

vanjskoj formi to društveni fenomeni: prigode u kojima se izražavaju pojedine dobne, spolne pa i marginalne skupine, prepoznaju modeli ponašanja i djeluju kao kohezione silnice naseobnih zajednica. Svojim, pak, unutarnjim sadržajem kulturni su simboli, sastavljeni od znakova i značenja, u smislu kako ih određuje Nikola Skledar: znak je duhovna tvorba kojom se iskazuje neka pojava, a značenje duhovni sadržaj koji određuje pojave u čovjekovu svijetu i koji se saopćuje u materijaliziranom obliku - sistemom znakova. Isti autor napominje da su značenja, povezana u sustave s drugim značenjima, nezaobilazna sastavnica kulturnih identiteta (1991, 10). Fenomen godišnjih običaja tretiramo, dakle, kao obilježje kulturnoga identiteta Banijaca.

Jedna od sudionica folklorističkoga istraživanja, što je 50-tih godina bilo poduzeto na Baniji, bila je zatečena dubokom arhaikom što je prožimala život tih, tada još, patrijarhalnih i pomalo grubih ljudi. Zapisala je pritom:

"... ostajala sam uvijek pred nerješivom zagonetkom: kako ovi ljudi koji tako sirovo i surovo žive, tuku i prebijaju svoje žene, muče se na nesretnom komadiću zemlje, bez ikakva nastojanja da poljepšaju i unaprede svoj život, kako ovi ljudi čuvaju i stvaraju tradiciju takve posebne pjesničke ljepote..." (Bošković-Stulli 1956, 2).

Nakon ovako predočene slike banijske sredine neće se doimati neočekivanim što je pri proučavanju građe o godišnjim običajima u prvi plan izbio, gotovo se nametnuo, mitsko-magijski sloj banijskoga kulturnog bića. Bez obzira što za interpretaciju takvih fenomena nedostaje pravi znanstveni instrumentarij, pa su procjene nužno opterećene subjektivnošću, valjalo ih je evidentirati. Posebice, složimo li se sa Skledarovom tvrdnjom da su "mitski simboli... više ili manje potreba... svih socio-kulturnih (i nacionalnih) zajednica kao simboli njihove autoidentifikacije" (1991, 18).

Najzad, još riječ-dvije o izvorima. Osnovna je faktografija crpljena iz pet rukopisnih zbirki nekadašnjeg suradnika Instituta za narodnu umjetnost (danas Instituta za etnologiju i folkloristiku) Nikole Bonifačića-Rožina.³ Zbirke su nastale na temelju njegovoga istraživanja banijskoga područja u razdoblju od 1954. do 1960. Autor je podatke o običajima prikupljao uz drugu folklornu građu, a i u običajima u prvom su ga redu zanimali dramski prizori. Stoga i sve teme nisu bile istražene u jednakoj mjeri. Nekima je bilo posvećeno više pažnje, pa su i zapisi cjelovitiji, za druge su ostali fragmentarni. Uz Bonifačićeve zapise korišteni su podaci iz rukopisnih zbirki i drugih istraživača tadašnjeg Instituta, koji su u isto vrijeme skupljali na Baniji folkloru građu o usmeno-književnim oblicima, glazbi, plesu, likovnom izrazu. Rukopisna je građa, gdje je bilo moguće, dopunjena i podacima iz objavljene etnografske i srodne literature, koja je, međutim, za banijsko područje izrazito oskudna.

Životna dob kazivača koji su opisivali svoju blagdansku praksu omogućuje postavljanje kronološkog okvira. Kako su najstariji sugovornici naših istraživača bili rođeni u posljednjoj četvrtini 19. st., a najmlađi 40-tih godina 20. st., može se bez sustezanja tvrditi da su pojave o kojima je riječ bile

³ U nastavku označavan kraticom NBR.

sastavnim dijelom životnoga stila te očitovale svjetonazor Banijaca prve polovine 20. st.

Od istraživanja i nastanka izvora dijeli nas gotovo četiri desetljeća. Zbog toga, a i drugih netom spomenutih okolnosti, ovaj je pregled nepotpun, mjestimice uopćen, jer se diferentnost prakse nije svagdje mogla pouzdano utvrditi. To su i razlozi što ove fenomene tretiramo kao obilježja kulturnoga, a ne etničkoga identiteta, što bi se u ovoj prilici možda očekivalo.

Poklade - raspojasanost na izmaku zime

Do 60-tih godina 20. st. kamevalski su se običaji redovito prakticirali. *Fašnjak*, *fašnik* (Glina, Petrinja), *fašnici* (Mračaj), *mačkare* (Kostanjevica, Dvor) bio je, čini se, važan društveni događaj u prijelaznome zimsko-proljetnom razdoblju kako za stanovnike seoskih, tako i za pučanstvo općinskih i gradskih naselja Banije. U onodobnoj su praksi sudionici maskiranih ophoda većinom pripadali odrasloj populaciji, i to oba spola, čime je i mjesto Poklada u društvenom životu bilo značajnije. U tim je događanjima sudjelovao veći dio naseobne zajednice: jedan aktivnije - prurušavanjem u određene likove i izvođenjem određenih prizora, a drugi pasivnije - prihvaćanjem posjeta maskiranih u svoje domove te druženjem s njima uz čašćenje i darivanje. U cjelokupnom se zbivanju, kakvo je u to doba na Baniji bilo uobičajeno, ispreplitalo - kao i svagdje drugdje u kamevalskim običajima - nekoliko značenja. Onaj prvi, najlakše uočljivi smisao tih postupaka bila je igra aktera te zabavljanje gledalaca, što je kulminiralo u ponešto oporoj opuštenosti svih sudionika. Prurušavanje, koje samo po sebi dozvoljava veću slobodu u zadirkivanju te izvravanju ruglu pojedinaca i njihova djelovanja bilo na osobnoj bilo na šire-društvenoj razini, nerijetko je prerastalo u ludovanje i raspojasanost. Usto, mogao se još prepoznati i onaj dublji, drevniji smisao toga događanja, očitovan u magijskim obilježjima. Ova su, međutim, bila dvojaka. Jednima je bila svrha postizavanje zaštite u obrani pojedinca, obitelji ili zajednice od predvidljivih nedaća i nevolja. Drugi su se izvodili iz uvjerenja da potiču boljitak, što je, u ovoj pretežito agrarnoj sredini, značilo osiguranje obilna uroda i priploda. Postojanje svijesti o magijskom učinku Poklada potvrđuju neposredna tumačenja ispitanika. Tako je, primjerice, Mile Rašić iz Šušnjara izjavio: "Mačkare idu poradi grada, da grād ne tuče", dok je Katica Vučićević iz Hrastovice vjerovala u uzročnu povezanost broja maskiranih s količinom uroda: "Što je više maškara, to je rodnija godina" - kazala je (NBR 1960, 52, 56).

Među standardnim likovima maskiranih najzastupljeniji je bio arhaičan par *babe* i *djeda*. U tim se ulogama većinom radilo o inverznoj ulozi spolova; ženska se osoba prurušavala u djeda, a muška u babu. Neposredno je o tome svjedočila Ivka Ikić (r. 1940) iz Gvozdanskoga, koja je prurušena u *djeda* sama sudjelovala u maškarama (NBR 1959, 52). Par se mogao prepoznati po osebnom izgledu i tipičnim rekvizitima. Figuru se nastojalo što više izobličiti, što se postizavalo ispunjavanjem odjeće slamom ili sijenom, pa je *djed* dobivao

debele noge i grbu, a *baba* izrazito obla stegna. Lica su prekrivali transparentnim platnom domaće izrade (*redina*), s našivenim brkovima i bradom od kudjelje za *djeda*, a premazom od čađi za *babu*. Krabulja (*lafra*) je doduše mogla biti napravljena i od papira pa čak i od tikve. Izobličenoj je pojavi *djeda* doprinosio i izokrenuti kožuh (*ćurak*), kojim je prekrivao trup. O pasu mu je visjelo ovčje ili goveđe zvonce, katkad privezano debelim konopcem iz konjske ili volovske opreme (*štranjga*). Osim starog šešira neki su na glavu stavljali i šubaru s pričvršćenim rogovima. U rukama je nosio štap (*krđa*) ili sjekiricu (*nađak*).

Dobar dio tih rekvizita pripada standardnoj opremi pokladnih likova i u drugim područjima Hrvatske, te ima identično značenje: vjerovanje da se rogovima rastjeruju zle sile koje bi mogle naškoditi ljudima, stoci i usjevima, kao i vjerovanje da se zvonjavom rastjeruje nevrjeme. Izobličenosť, pak, u mnogim se vjerovanjima potvrđuje kao znak magijske moći.

U opremi *babe* dominirala je široka suknja (*roklja*) i prsluk, koji su prekrivali naglašene atribute ženskosti, dok je zakrabuljena glava najčešće bila prekrivena rupcem. Među stalnim je rekvizitima *babe* bila košara za skupljanje priloga te, katkad, preslica s predivom i vretenom kao označitelj pripadnosti ženskome spolu.

U cijeloj je opremi toga para nedvojbeni naglasak na putenosti. U selu Majur, primjerice, crotske su naznake bile izražene predimenzioniranim testisima u *djeda*, napravljenima od tikava, te gravidnim izgledom *babe* s izbočenim trbuhom, učinjenim od slojeva krpa. No, istodobno se u standardnoj opremi nalazio i rekvizit pokore i pokajanja - pepeo, što su ga nosili u torbici ili kesici i njime zasipavali prisutne.

Obje komponente poklada, zabavna i magijska, naziru se i u ponašanju *babe* i *djeda*. Svojim grubim i oporim vladanjem - međusobnom svadom, natjeravanjem, tučnjavom - zabavljali su gledaoce. "Drmni guzovima, dok je veća ladovina" - govorio je *djed babi* u Divuši, pa nastavio: "Da vidimo ko li more, ko li ne more. A ja mogu - fala Bogu!" (Ivančan 1960, 21). No, pritom su svi gledaoci znali da se pri tučnjavi *baba* i *djed* bacaju na pod da bi time izazvali bolji urod polja; da će njihov ples na dvorištu potaknuti veći prinos jaja u kokoši; da će dizanje nogu uvis ili skakanje pri plesu u kući osigurati dobar urod lana. Pri plesanju drmeša u Mračaju *djed* bi zapitao *babu*: "Kaži koliki će keten (= lan, op. A. M.) narasti?" *Baba* digne nogu koliko može i kaže: "Ovoliki keten bio!" (NBR 1960 a, 25). U Graboštanima je zabilježen iskaz Ane Karanović-Božić (r. 1904): "Oćemo večeras za keten otplesati? Ali moramo visoko noge dizati, da bude visok, da ne bude mali kraj zemlje." (Ivančan 1960, 51) Pućko se tumaćenje tom postupku ćulo u Unćanima: "Ko je zdrav i mlad za plesat taj je i dobar za keten sijat" (isto, 34).

Nadalje, domaćin je kuće bio obvezan dotaknuti *djedove* "testise" od tikvi, pa za tu svoju gestu i platiti. On je to sa zadovoljstvom i učinio jer je vjerovao da će mu time i godišnji urod biti obilniji. Dotle je *baba* za scenu kad će svoj "porod" donijeti na svijet izabrala mjesto ispred one kuće u kojoj je stanovao nedavno vjenćani braćni par.

Kao i drugdje u Hrvatskoj i na Baniji je bila uobičajena preobrazba toga para stapanjem u jednu kombiniranu živo-neživu figuru. Na živuću bi se, naime, *babu* pričvrstilo slamom oblikovan lik *djeda*. *Djedovo* je poprsje bilo tîte-à-tîte uz *babino*, pa bi ga ona i rukama obgrlila, dok su mu noge, nerijetko obuvane u čizme, stršile iza babinih leđa. Ovim likom markiranoga koitusa sublimirana je jedna od bitnih značajki poklada: funkcija poticanja reprodukcije - kako agrarne, tako i humane - činom oplodnje.

Na jugoistočnom dijelu Banije u karnevalskom je ophodu sudjelovao još jedan par. Nazivali su ih *turčin* i *bula*, a moglo ih se prepoznati po tipičnoj opremi. *Turčina* je obilježavao fes, u rukama sablja (često drvena), dok je *bula* bila odjevena u dimlije, katkad sa zarom na licu. Njihova uloga nije bila tako izrazita kao u prethodnoga para. *Turčin* je gledaoce zabavljao svojim ratobornim mahanjem sabljom "zaštićujući" *bulu*, a ova je, ako je uza se imala karte, pricala sudbinu ukućanima.

U šaljivu su izdanju, kao i inače u scoskim pokladama maškare izvodile jedan od najspektakularnijih događaja iz zbiljskoga života - svadbu. Uz redovitu zamjenu spolova u prerašavanju mladenaca, u grupi su bili nazočni djever i djeveruša, kum i kuma, barjaktar te ostali svati, nerijetko na konjima. U zbilji poštovana i skoro nedodirljiva, mladenka je u maškarama bila središtem rugla, posebice zbog glumljenoga graviditeta. Takav njezin položaj ogleda se i u praksi zabilježenoj u Gvozdanskom, gdje je obično samo "mladenka" morala jahati na magarcu (NBR 1959, 50).

Uobičajeno je bilo i igranje pogrebnog ceremonijala, ali s veselim ishodom. "Pokojnika" bi nosili na ljestvama i oplakivali, sve dok ga netko ne bi nenadano ubo iglom. Skočivši na noge oživjeli bi se "pokojnik" pridružio plesu te tako samo još pridonio općoj raspojasanosti.

Cigani koritari i kotlokrpe, ciganke vračare, kovači koji udaraju po starim kantama, liječnici s injekcijama, brijači s britvama - stereotipi su što su se mogli opetovano razaznavati i u gradskim povorkama. Manje je bilo životinjskih likova. Jednoga je opisao Matija Grubić iz Stublja:

"Naprave 'konja'. Dvojica bi se sagnuli. Onaj drugi uhvati prvoga oko pasa. Pokriju ih platom. Samo sprijeda ostavi da može vidjeti. Otraga mu veže metlu kao rep. (...) Na ovoga konja zajaši jedan. Ima lice pokriveno. Ne govori jer bi ga se prepoznalo. Četvrti ga vodi, on je maskiran kao siromah" (NBR 1959 a, 34).

Osim pokladnoga utorka kao središnjeg događaja maskiranim bi se ophodom započinjalo već i prethodne nedjelje, a završavalo, poglavito u većim mjestima, u srijedu na Pepelnicu. Okupljene maske, prolazeći naseljem, pjevale su i plesale uz pratnju svirale i bubnja, gusala ili tambura, hvatale prolaznike i posipavale ih pepelom, te ulazile u kuće. Ondje su izvodile prizore s međusobnom svađom i tučnjavom, svadbene prizore s naglašenim lascivnim pokretima, prizore rađanja u istoj maniri, pogrebne prizore s oživljavanjem mrtvaca; usto bi ukućanima gatali ili ih zadirkivali, te plesali, posebice za *keten*. Od ukućana su zahtijevali darove, a ovi bi im poklanjali jaja i slaninu, gdjegdje

povjesmo lana, te ih častili rakijom, vinom i pokladnicama. U selima povorka je maski zastajkivala na raskrižju s bunarom, plešući oko njega kolo.

U zapadnome dijelu Banije bio je običaj obaveznoga pokladnoga ljuljanja. Zapis iz Hrastovice kazuje da su ljuljačku (*ljuljarka*) napravili u šupi ili bi je objesili napolju o stablo, a u Bišćanovu i Viduševcu ham i lanac s kola zadjenuli bi o kućno sljeme. Svrha je obrednom ljuljanju bilo - uz poticanje plodnosti, posebice debljine repe ili visine lana i konoplje - i osiguranje zdravlja; u Hrastovici, primjerice, svi su se odrasli sudionici morali tri puta proljuljati da bi spriječili vrtoglavicu (NBR 1960, 56). Ljuljanje je jedan od univerzalnih magijskih simbola, povezanih zbog svoga izmjeničnog gibanja s obredima rodnosti i plodnosti. U mnogim južnoslavenskim područjima, gdje se osim na Poklade obavljalo i na Đurđevdan, također se potvrđuje u svojoj dvojakoj namjeni kakva je i na Baniji: agrarnoj (za dobar urod usjeva) i profilaktičkoj (protiv djelovanja zlih sila i za osiguravanje zdravlja). (Ilijin 1962)

Zapisi iz 50-tih godina sugeriraju da se praksa izrađivanja samostalnoga karnevalskog lika u obliku lutke (*fašnik*) - sa značenjem objekta društvene kritike i uloge krivca svim nedaćama - prakticirala samo u gradovima. Zapis iz Petrinje potvrđuje da su na Pepelnicu:

"... fašnika digli na kola, vozili se po gradu. Obično pred podne. Pa bi išli na most od Petrinjčice. Tamo su mu pjevali tužaljku. Osuda mu se čitala. Jedni su ga hvalili, drugi kudili. Onda su ga najzada zapalili i bacili u Petrinjčicu" (NBR 1960, 57).

U Kostajnici je bilo uobičajeno da kola s fašnikom "naričući" prati "mladenka" maskirana u korotnu opremu, dok su u Dvoru sudionici nosili lutku za vratom (*krkače*). Zakapajući ga kraj vode na čistu srijedu ujutro, čitali bi opijelo: "Pio, lumpao, pa se prehladio!" (NBR 1959, 45)

Među pepelničkim običajima značajan je zapis o reliktu drevnog rituala. Bonifačić je zabilježio da se toga dana u Viduševcu muško-ženski par upregao u plug vukući ga seoskim putem i orući po dvorištima. Dobro je poznat kulturni odnos starih agrarnih društava spram orače sprave kao instrumenta svetog čina oplodnje zemlje. U istovjetnim običajima pepelničkoga magijskog oranja, potvrđenima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, pri tom su činu sudjelovali ili muškarci preodjeveni u žensku odjeću ili je u skupini muškaraca bila žena u mladenkinoj opremi ili bi iza orača jednoj ženi bio namijenjen posao sijanja (Išgum 1978, 5-6). Viduševačka je simbolika posve jasna, čak dodatni argument tezi da su prvo oranje izvodili parovi, te je ono nekada bilo praćeno i spolnim činom (Chevalier-Gheerbrant 1983, 458).

Dakako, takvo je značenje pokladnoga oranja posve iščezlo iz svijesti Banijaca. No, kao i staro vjerovanje da će brazda zaorana na čistu srijedu oko kuće ili naselja štititi od bolesti, u prvom redu zaraznih, nije se zaboravilo ni vjerovanje u zaštitnu moć pokladnoga jela. Na fašničkom je jelovniku uvijek bilo kuhano zelje sa suhim mesom. Vodu u kojoj se kuhalo meso sačuvali su do srijede, pa bi njome mazali noge, gdje gdje i kravlja vimena, kao preventivno

sredstvo protiv zmijskog ujeda; također protiv znojenja. "Kača, kača, potrkača, / potrla te fašnikova juva" - govorili su pritom u Hrastovici (NBR 1960, 54).

Bilo je još nekih tipičnih postupaka, doduše sa zaboravljenim ili transformiranim značenjem. Dobro je poznato da nakon obilja u jelu i pilu što kulminira *Fašnikom*, Pepelnicom započinje korizma, razdoblje čednosti i umjerenosti. Očitovale se to i zabranom plesanja "od fašnika do Uskrsa" (Ivančan 1960, 79). Taj se prijelaz u nekim područjima Hrvatske simbolično iskazivao metenjem kuće radi odstranjivanja mesnih ostataka. I u Dvoru se prakticiralo metenje posljednjega pokladnog dana, ali s novim značenjem - zaštitom od buha.

Valja još konstatirati da su Poklade bile jednim od rijetkih društvenih događanja u kojemu nije participiralo svo banijsko pučanstvo. Pretežito su sudjelovali Hrvati, dok su Srbi imali svoj pandan u maskiranom ophodu čarojica (o čemu kasnije). U zapisima iz dvorskog kraja izrijekom su navedena sela sa srpskim pučanstvom (Kotarani, Javnica, Sočanica) u kojima se ništa nije događalo na Poklade, naspram hrvatskih naselja Zamlače, Struge, Matijevića, gdje se - kao i u Dvoru - običaj izvodio (NBR 1959, 44). Tome slijedi i iskaz iz Gornjih Kukuruzara: "Od slame ne prave čovjeka. To je šokačko" - izjavio je Milan Tomašević (r. 1910) (NBR 1960 a, 23). Stoga je u društvenom životu Banijsaca, kakav je bio uobičajen do sredine 20. st, pokladno događanje bilo jednim od obilježja folklornih tradicija Hrvata.

Uskrs - proljetna pobožnost

Skup uskrasnih tradicija i među banijskim je pučanstvom započinjao običajima na Cvjetnicu, a svojim je sadržajem i značenjem sukladan tradicijama šireg područja Hrvatske. Tako se i ovdje simbolički ulazak u novo vegetacijsko razdoblje očitovale nošenjem svježeg zelenila na blagoslov u crkvu. Pritom su nezaobilazne bile grančice drijena, biljke kojoj se svagdje pripisuju svojstva zaštite zdravlja. Uz također uobičajenu vrbovinu u cvatu (*macice*), u Majuru je zabilježeno i nošenje *češljuga* (češljugovina, *Dispacus silvestris*), koje bi po blagoslovu zabadali u vrt, nadajući se da će time spriječiti štetu od rovanja krtica. Smatralo se, usto, da zelenilo blagoslovljeno na Cvjetnicu stječe u prvom redu svojstvo zaštite od tuče, pa su ga po dolasku s mise pomno spremali u kuću. U slučaju nadolaska nevremena tom bi kiticom izvodili gestu u znaku križa prema građonosnom oblaku - kako je potvrđeno u Majuru - ili bi ga palili, pojačavajući mu djelovanje svijećom blagoslovljenom na Svijećnicu - kako je to potvrđeno u Jukincu.

Pridržavali su se i crkvenog običaja zabrane zvonjenja, pa bi se od Velikoga četvrtka do Velike subote s crkvenoga tornja oglašavalo drvenim klepetaljkama. Također se poštivala i zabrana kopanja i obrađivanja zemlje, ili od toga dana (D. Kukuruzari) ili, češće, od Velikoga petka, dana kada je tijelo Isusovo bilo položeno u grob. Taj je dan bio obilježen postom. U recentnom opisu Dimitrija Joke o običajima njegova rodnog sela Kosne post na Veliki

petak spomenut je kao jedini element uskrsnih tradicija. Joka je zapisao: "Na Veliki petak se obavezno posti. Uskrs ne vežu neki običaji. Obavezno se jede kajgana - valjda umjesto farbanja jaja" (1991, 547), iz čega bi se moglo naslutiti da šaranje jaja nije bilo u tradiciji banijskoga srpskog pučanstva. Bonifačićevi, nažalost, za uskrsne običaje prilično oskudni zapisi svjedoče o praksi bojadisanja jaja samo u hrvatskim selima Strugi, Gvozdanskom te D. Kukuruzarima.⁴

Postavljanje božjega groba u crkvi evidentirano je samo u Hrvatskoj Kostajnici, a običaj paljenja uskrsnoga krijesa samo u selu Viduševac u glinskome kraju, i to ne sasvim pouzdano: "Na Veliki petak pale lomaču, gdje bilo na brdu" (NBR 1954, 62) - kazao je istraživaču jedan dječak zamijenivši, jamačno, termin petka sa subotom.

Velika je subota bila u znaku crkvenoga običaja razvezivanja zvona, pri čemu su se ljudi na prvi zvuk što je do njih dopro obvezno prekržili. No, pritom se zadržala i davna tradicija obrednoga umivanja. "U deset sati na Veliku subotu odvežu se zvona i onda letimo svi na Unu, umijemo se" - izrekla je Bara Ubojčić (r. 1878) (NBR 1959 a, 42). Kao i drugdje u Hrvatskoj i ovdje se vjerovalo da se tim postupkom osigurava dobro zdravlje do idućeg Uskrsa, a takvo je uvjerenje poznato na mnogim stranama svijeta. Čin uranjanja u vodu, i to u jednom tako istaknutom, prijelaznom trenutku, simbolizira povratak praiskonskom stanju čistoće (Kuper 1986, 186).

Nadovezuje se na to i jedno od vjerovanja što smo ga zamijetili već u pokladnim običajima: povezanost vode u kojoj se kuhalo svinjsko meso sa zaštitom od zmijskoga ujeda. Nctom spomenuta Bara Ubojčić, naime, svojem je iskazu dodala i ovo: "Zagrabimo vode (iz Une prilikom umivanja, op. A. M.). U toj se vodi kuha šunka, a kad se šunka izvadi, onda se s onom vodom pere blagu noge od zmije" (NBR 1959 a, 42).

Za uobičajeni se blagoslov jela spominje dvojaka praksa. U nekim se mjestima (Jukinac, Struga, Dvor) obavljao na večernjici na Veliku subotu, dok su drugdje (Gvozdansko, Hrastovica) žene morale uraniti na uskrsnju nedjelju da bi prisustvovala misi prije izlaska sunca. Prava utrka nastala bi po završetku mise, jer se vjerovalo da će ženi koja s košarom blagoslovljena jela prva stigne kući, te godine sve polaziti za rukom. Štovanje blagoslovljenih jestvina, što su ih ukućani konzumirali okupljeni zajedničkim obrokom na uskrsnje jutro, te vjerovanje u njihovu posebnu moć, očitovalo se odnosom spram ostataka. Ljuske od jajeta i mrvice od kruha ili kolača brižljivo se skupljalo, te njima darovalo vatru s kućnoga ognjišta.

---

⁴ U potonjem je zabilježen i izričaj *varizlamo* jaja (NBR 1959, 40), što dolazi od riječi *varzila*. Odnosi se na kupovne boje spravljene od kore brazilskoga drveta (Čapo 1991, 60). Međutim, Nikola je Begović, opisujući krajem 19. st. običaje Srba graničara, u poglavlju o Velikoj suboti zapisao: "Kokošija jaja varzilaju, pa djevojčice šaraju jaja na svake ruke" (1986, 141). Mada iz takve formulacije nije jasno odnosi li se ta praksa i na Baniju, termin je analogan.

Na uskrсни je dan, kao što je već bilo spomenuto, prestala vrijediti korizmena zabrana plesanja. Čini se da su se Banijci trudili da to sad valjano nadoknade, pa se na Uskrs plesalo na većim otvorenim prostorima. U Prnjavoru toga su dana plesali na *gmajni*, zajedničkom seoskom pašnjaku (Ivančan 1960, 102).

Tako se i u uskrsnim tradicijama Banijaca isprepliče kršćansko i pretkršćansko. Premda je samo događanje omeđeno obilježavanjem dana patnje, smrti i uskrsnuća Isusa Krista, istodobno su u svijesti ljudi egzistirala i vjerovanja naslijeđena iz kultova staroga agrarnoga svijeta o čarobnoj snazi bilja, vode i hrane, te njihovoj obrambenoj i poticajnoj moći.

Jurjevo - snaga mlade vegetacije

Dok su ponašanja za Uskrs pretežito bila potaknuta odnosom spram boga i sadržavala manje-više postupke pučke pobožnosti, dotle se u folklornim tradicijama na Jurjevo (23.4. odnosno 5.6.) izrazito očituje odnos naspram prirode, početka vegetacijskoga ciklusa te posebice uzgoja stoke. Za taj je proljetni blagdan Dimitrije Joka taksativno naveo ove značajke:

"Đurđev dan je vezan za mnoge običaje: kite se plotovi bukovim granama i koprivom, isto i šeširi i reveri, djevojke idu rano po vodu, umivaju se na bunaru, prskaju vodom, a djeca se žare koprivom (da rano ustaju). Negdje idu đurđari - jedan se okiti sav u zeleno lišće, drugi ga vode i izvode razne predstave ('Đuro se valja - da dobije jaja...'). Išlo se na tzv. uranak" (Joka 1991, 547).

Bonifačićeva građa omogućuje da se ovaj sažeti prikaz iz dvorskoga kraja dopuni za cijelo banijsko područje te raščlani na bitne konstitutivne elemente svetkovanja Jurjeva (*Đurđeva*, *Jurjev-dana*, *Đurđev-dana*). Riječ je ponajprije o kićenju ne samo plotova već i zgrada. Primjerice, u Šušnjaru su nakon zalaska sunca uoči Đurđev-dana osim plotova, lišćem okitili i kuće i staje i svinjce, dok su u Prnjavoru mladići djevojkama kitili ulazne vratnice. U glinskome kraju bile su to pretežito svježije bukove grane,⁵ često stavljene i kriomice. Spremljene poslije Jurjeva i njih bi u slučaju potrebe koristili u obrani od tuđe. U D. Velešnji termin je kasniji, pa bi djevojke i momci pošli po zelene grane u šumu na jurjevsko jutro, dok se kićenje prozora bukovim i ljeskovim lišćem, ali i zaticanje za kućnu gredu, potvrđuje u Matijevićima. U dvorskom je kraju ta praksa obilježavala srpsko stanovništvo, dok su Hrvati isti čin obavljali nešto kasnije, na dan sv. Filipa i Jakova (1.5.). Mada raspoložemo i autentičnim recentnim tumačenjem toga postupka kojemu je svrha: "... da se zna da je šuma listala i da je došao sv. Juraj u zelenom ogrtaču" (NBR 1960 a, 32), pravi je smisao dublji: snagu i moć prirode kao trajnog izvora života, iskazanog

⁵ Bukva je široko rasprostranjeni magijski simbol boljitka (Kuper 1986, 28).

proljetnom obnovom vegetacije, želi se tim postupkom prenijeti na cjelokupno obitavalište.

Ta se skupna namjera proširuje zatim i na pojedinačnu: na održavanje zdravlja ili poticanje rasta djece uz pomoć odabranih prirodnih elemenata kao što je voda, rosa ili kopriva. U prva je dva elementa riječ o univerzalnim simbolima: vodi - izvoru života, sredstvu očišćenja i središtu obnavljanja, te rosi - "životvornoj milosti", izrazu nebeskog blagoslova (Chevalier-Gheerbrant 1983, 755, 566). Koprivu je valjalo ubrati u praskozorje; dječaci i odrasli muškarci stavili bi je za šešir ili ispod kape, a djevojke i žene utakle u kosu. "Da budu cijele godine svježi i oštri kao koprive" - protumačeno je u D. Velešnji (NBR 1960 a, 32). U tom se smislu može razumjeti i naoko obična igra djece, koja se toga jutra nastoje u međusobnom trku opeći koprivama po nogama.

Nasuprot "žarećem" učinku koprive tu je i ublažavajući element vode, kojemu se na Baniji pripisuje svojstvo prenošenja zdravlja. S tom bi namjerom manje skupine pošle toga jutra zajednički na uranak; kupanje u obližnji potok. Kako je isto svojstvo pripisivano i rosi, u Grabovcu je, primjerice, bio običaj da čeljad bosih nogu prošetala po rosnoj travi. U Žirovcu su, pak, djeca tresla na sebe rosu s mlade šljive s uvjerenjem da će od toga bolje rasti.

No, blagdan Sv. Jurja ne personificira samo snagu obnovljene prirode, već mu se pridaju i apotropejske moći, što se bjelodano očitovalo jurjevskim ophodom. Paradigma toga ophoda na Baniji⁶ sukladna je njegovoj strukturi u susjednim sjeverozapadnim područjima Hrvatske, a sastoji se od ovih komponenti: skupina posebno opremljenih dječaka obilazeći selom uoči Jurjeva ulazi u domaćinstvo; ondje upućuje čestitku te zaziva sreću i blagostanje određenim pjevanim tekstom; ukućani čestitare honoriraju, na što im ovi ostavljaju srećonosno sredstvo; ili, u slučaju nehonoriranja, pjevanim tekstom zazivaju nesreću.

Karakteristična je pritom oprema sudionika, sastavljena od bjelogorična granja. Njima je najčešće bio posve omotan jedan od *durdaša*, koji je usto krio svoj identitet, pa ga se nije smjelo zvati imenom. Ostali sudionici - čiji je broj različit, te varira od samo jednog pratioca (kako je to bilo u Šušnjaru) do propisanih sedmoro (kako je to bilo u Solini) - nose zelene grane u rukama. Za obilaska nascljem *durdaši* većinom hodaju, no ponegdje je taj zeleni vitez i jahao na konju.⁷

Kao ilustraciju navodimo dva primjera *durdaških* tekstova. Prvi je zabilježen u Viduševcu:

Dobra večer gospodaru
jeste li nam sretno spali.
Došo nam je zelen Đuro,

iz zelene gore,
na zelenom konju,
na orano polje.

⁶ U doba istraživanja ophod se još ponegdje održavao. Tako je, primjerice, 1959. bio priređen u Glinskim Poljanama.

⁷ Upravo se u hodanju - ističe u svojoj studiji o zelenom Jurju Radoslav Katičić - izražuje smisao obrednoga ophoda. Doslovce: "Hodanje se izjednačuje s poticanjem plodnosti" (1989, 46).

Dajte Đuri jajce,
da ne davi janjce.
Dajte Đuri dinar, dva
Da ne pjeva badava.
Dajte Đuri krivu kost,
Da vam bude bolji gost.

Teško nama stati,
Pred vašimi vratima.
Dajte, darujte...
Blato nam je do koljena,
Voda nam je do ramena.
Čizmica je šuplja
Voda ide nutra.

(NBR 1954, 70)⁸

Drugi je tekst kazivan u Solini:

Granjčica se treperi,
cura nam se veseli,
Kate nam se nada,
da nam bude mlada.
Dajte Đuri slanine,
rodile vam planine.
Dajte Đuri vina,
da vam ne bu zima.
Blato nam je do kolena
a voda je do ramena.
Darujte, darujte,
zelenoga Đuru.

Dajte Đuri krivu kost
da vam bude bolji gost.
Dajte Đuri rakije,
da bolje poskakuje.
Dajte Đuri sira
da vam bolje svira.
Otidite na sedalce,
Donesite dva, tri jajca.
Dali ste nam jaja,
Bog vam dao zdravlja.
Sada zbogom, laku noć,
K letu ćemo opet doć.

(NBR 1954, 65)

Uz novac, što je bilo rjeđe, najčešći je honorar bilo jaje (pa su npr. u Hrvatskom selu *jajarom* nazivali onog dječaka u grupi koji je nosio košaru za jaja). Znano je da se u pretežito autarkičnome scoskom gospodarenju, kakvo je u predindustrijsko doba prevladavalo, nerijetko jaje tretiralo kao moneta. Ne treba, usto, zaboraviti i na jaje kao univerzalni simbol periodičkoga stvaranja, ponovnog rođenja i obnavljanja (Chevalier-Gheerbrant 1983, 214).

Za uzvrat na dobivenu daru jurjaši bi jednu od svojih grana poklonili domaćici ili bi je zatakli za prozor, odnosno plot. Vjerovalo se da su tom simboličnom razmjenom ukućani osigurali obilan prinos kokoši; ili se zaštitili da im vrane ne krađu piliće; ili općenito nešto poduzeli za osiguranje dobre kobi. Ako se, međutim, nisu obazirali na jurjaše, te nisu honorirali njihov čin, ovi bi ih javno izrugali, pjevajući, primjerice, u Viduševcu:

Pred kuću vam borovica,
umrlo vas polovica.
Pred kuću vam zelen bor,
Umrlo vas makar pol.

Pred kuću vam suva kruška,
ubila vas božja puška.
Pred kuću vam suva lipa,
ubila vas vražja klipa.

(NBR 1954, 71)

⁸ Među elementima kojima Katičić podupire svoju tezu o zajedničkom praslavenskom obredu plodnosti, a pronalazi ih u slavenskim jurjevskim pjesmama (1989, 45-63; 1990, 35-77) nekoliko ih je i u ovoj banijskoj pjesmi: hodanje poljem ("na orano polje"), oznaka boje ("zelen Đuro / iz zelene gore / na zelenom konju"), hodanje blatom ("blato nam je do kolena"), te potrgana obuća ("čizmica je šuplja").

Ili bi posizali za magijskim postupkom kojim će navući neku nesreću; u Selištu se, primjerice, vjerovalo da će urezom u drvo spriječiti laktaciju krava.⁹

Osim prijenosa snage prirode na ljudske i životinjske nastambe, te održavanje zdravlja ljudi, Jurjevo je bilo posebno obilježeno postupcima za dobrobit stoke. Toga se dana po prvi put u godini izgonilo krupnu stoku na napasivanje. Već se u nekoliko navrata pokazalo da je vrijeme poduzimanja magijskih postupaka na Jurjevo obrnuto proporcionalno s razdobljem insolacije. Sve što se toga dana poduzimalo, događalo se ili uveče uoči Jurjeva, p o s l i j e zalaska sunca, ili na samo Jurjevo, p r i j e izlaska sunca. Moglo bi se pretpostaviti da je takvo ponašanje utemeljeno na mitskom poimanju sunca koje je, uz ostalo, i princip suše, pa je tako opreka plodonosnoj kiši; ili pak na mitskom poimanju noći koja je, uz ostalo, i vrijeme dozrijevanja, klijanja, nastajanja (Chevalier-Gheerbrant 1983, 655, 433). Zbog toga je bilo važno da i stoka, nakon dugotrajna boravka u zatvorenom, izađe napolje prije izlaska sunca. Pri usmjeravanju k pašnjaku pastiri su se služili "posvećenom" šibom, što su je prethodne večeri dobili od jurjaša. Njome bi govedo tri put udarili; usto bi u Javnici kazali: "Mojim govedima lad i bujad / a tvojim štrk¹⁰ i obad!" (NBR 1959, 57) Također je bilo obvezno da pri odlasku na pašu stoka prijeđe preko jarka, kao neke vrsti zaštitnog koridora (sjetimo se magijskoga oboravanja na Pepelnicu!), a sve sa svrhom da *coprašice* na oduzmu kravama mlijeko. Posebno je opasno bilo raskrižje putova jer se vjerovalo da su tu vještice namjestile ugljevlje, pa ako će ih sastaviti nakon što su krave prošle, prekinut će laktaciju. No, raspolagali su i protumjerama. U petrinjskome kraju goveda su provodili kroz vatru lomače što su je toga jutra od suhe živice i kukuruzovine zapalila djeca na paši, vjerujući da će moć vatre suzbiti vještiji učinak. Prolaženje kroz vatru, kao temeljni element očišćenja i preporoda, široko je rasprostranjeni obred drevnoga ratarskoga kulta.

U kostajničkome i dvorskome kraju protumjera je sadržana u snazi mlade vegetacije. Tamo bi vijencem od mlječike ili bukova i ljeskova granja okitili stoci rogove. Po povratku s paše vijenac bi bacili na kućni krov ili bi ga objesili kod jasala u staji. Vjerovalo se da se tim postupkom otklonilo od krave svako zlo.

Nije se na Jurjevo vodila briga samo o govedima, što su toga dana bila toliko izložena utjecaju vještica. Bila je to prilika kad se nastojalo utjecati i na obilan priplod ovaca. Tako je u dvorskome selu Brđani zabilježena praksa da *kršnjak* (čovjek koji na Đurđev-dan slavi krsnu slavu) odnese janjeći drob u mravinjak s nadom da će se njegove ovce množiti kao što se množe mravi.¹¹

⁹ Kolika je bila ekonomska ovisnost ovih seljaka o prinosu mlijeka razabire se iz činjenice da se u Čuntiću *gruševina* (prvo mlijeko nakon teljenja) kuhalo na vatri od grančica koje je donijela voda, kako bi i krava imala mlijeka koliko je vode!

¹⁰ Za kravu se kaže da se "štrklja" kad se otima pri mužnji.

¹¹ O kršnjacima u Brđanima i Jošavici i njihovoj praksi iz 19. st. informira Nikola Begović: "Prvo jagnje đurđevsko je pečenje, prvi sir je na stolu. Ove kožice darivaju crkvi, i prvi sir donose na blagoslov" (1986, 145).

Po svemu se čini da je banijsko pučanstvo silno strepilo od zmijskih ujcda. Uočili smo već kakvu su preventivu poduzimali i na Poklade i na Uskrs. Na Jurjevo, pak, domačice u Strugi i Matijevićima u praskozorje bi obilazile oko kuće, te udarajući o neku metalnu posudu, govorile:

"Tuba, luba, oko kuće, / bježte zmiје od kuće!" (NBR 1959, 56)¹²

Uz brigu za zdravlje i napredak svoje stoke u jurjevsko su rano jutro mali pastiri igrali još jednu igru. Jedan bi pastir zazvao poimence drugoga, a kad bi se taj javio, zazivač bi mu u Bačugi rekao:

"Predajem ti sanak / na Durđev-danak. / Ti se valjao kao kačica, / ja
prvao kao ptica!"

Ili, u Strugi:

"Predajem ti sanak, / na Jurjev danak, / Ti bio trul ko klada, / a ja bio
hitar ko zec!"

U Žirovcu bi tome još dodali:

"Ja bio lagan ko pero, / a ti težak ko olovo!" (NBR 1954, 66; 1959,
55, 57 a)

I u ovoj se dječjoj nestašnosti nazire zapravo dublji smisao: osviještenost spoznaje o nadolasku vremena u kojemu zimski san ustupa mjesto proljetnoj budnosti, u kojemu mirovanje treba zamijeniti djelovanjem. A kroz to se prepoznaje i stupanj identificiranja ondašnjega banijskoga svijeta s konstantom njihova okruženja: neumitnim ritmom prirode.

---

¹² Ovdje valja spomenuti sličnu praksu koja se ponegdje izvodila u preduskršno vrijeme. Tako je u Divuši bilo uobičajeno da se na B l a g o v j e s t (25.3.) u praskozorje tri puta obide oko kuće u smjeru dnevne putanje sunca. Udarajući štapom o metalnu posudu vikalo bi se: "Bježte zmiје od kuće, evo mene kod kuće!" Taj drevni magijski postupak - u kojemu je sadržan i čudotvorni broj tri i kretanje u smjeru sunčeva hoda kao obilježja povoljne nakane - dobio bi toga dana uveče i svoj društveno-zabavni dodatak. Selom bi prošla oveća skupina "lupača", te svoj učinak potkrijepila oporim banijskim stilom izražavanja, uzvikujući: "Tko ne čuje moje lupe, razbit ću mu dupe!" (NBR 1959 a, 31-32)

Povod bi ovom postupku mogao biti temeljen na narodnoj empiriji, ako je suditi po podatku iz Like. Tamo je rašireno vjerovanje da upravo na Blagovijest zmiје izlaze iz svoga zimskoga prebivališta (Hećimović-Seselja 1985, 193).

Magijski su čini na Blagovijest gdje gdje bili upereni i protiv ostale kućne gamadi, pa je u D. Kukuruzarima, uz obilaženje oko kuće i lupanje, govoreno: "Bježte buve, zmiје, stjenice od kuće, evo mene oko kuće!" (NBR 1959 a, 70) Čini se da je ta banijska praksa utemeljena u staroj tradiciji, o kojoj 1887. piše Begović: "Uoči Blagovijesti u suton među žlice u mliječni kot'o, pa zvečeći idu oko kuće. (Ovo od zmiје: koliko se daleko čuje zveka, toliko daleko bježte zmiје od kuće.) Ujutro prije sunca čiste kuću, pa ovo smetlišće u dvorištu pale. (Ovo od buva.)" (Begović 1986, 141)

Filip-Jakov - govor simbola

Tradicije svetkovanja prvoga svibnja bile su dvojake. Jedno je, već spomenuta, praksa da se kićenje kuća i plota umjesto na Jurjevo obavljalo na dan Sv. Filipa i Jakova (kako je to bilo zabilježeno za hrvatsko pučanstvo u Gvozdanskom). Tome pripada i postupak kićenja bunara, toga simbola obilja i izvora života, cvjetnim vijencima. Oba se postupka nedvojbeno nadovezuju na kompleks opće transpozicije snage obnovljene vegetacije na dom i gospodarstvo.

Drugi skup folklornih tradicija sadržavao je neverbalne poruke unutar osjetljiva tkiva međuljudskih odnosa. Jedan primjer tome bio je običaj mladića da objesi o *pendžer* svojoj djevojci vijenac od zelenila, dopunjen bonbonima, narančama, ali i prstenom. Taj, svima vidljiv, znak njegova snubljenja čuvao je cijele noći, jer bi eventualnom krađom bio javno ponižen. Ako ga je djevojka ujutro unijela u kuću i objesila na stijenu, a prsten natakla na ruku, bio je to njezin, svima vidljiv, znak pristanka na ljubavnu, odnosno bračnu ponudu.

Prvi je svibnja bio i prilika za sitne pakosti i ispoljavanje susjedske netrpeljivosti. Ako je neki domaćin, izlazeći toga jutra iz kuće, našao na vratnicama obješenu zmiju, ili su pred vratima bile prepriječene grablje, zacijelo se mogao uvjeriti da mu se netko od susjeda za nešto osvećuje i na ovaj način raščičuje račune.

Oba primjera posvjedočuju da je suptilnost neverbalnih komunikacijskih kodova bila primjenjivana i u ovim sredinama.

Spasovo - agrarna magija i dekrizacijacija

I u običajima koje su obje etničko-vjerske zajednice redovito održavale četrdeset dana poslije Uskrsa, na dan Uzašašća Gospodnjeg, isprepliću se crkveno-pučke i folklorne komponente.

Riječ je ponajprije o ritualnom obilaženju selom. Po obveznom rekvizitu - križu, i ophodnice se nazivaju *križarima*, *križaricama*. Potvrđuje se, međutim, i naziv *kirjelice*: "Kirjelice, to su hrvatske djevojke i snaše. Idu na naš Spasovdan od kuće do kuće" - pojasnio je Mirko Džajić (r. 1900) iz Donjeg Javornja (Ivančan 1960, 6). Naziv je jamačno nastao prema stalnom pripjevju litanija "Kirja ležo" (izvorno: *kyrie eleison*).¹³

Poput jurjevskoga i u spasovskom je ophodu sudjelovao neodrasli dio seoske populacije. U nekim se mjestima kao gornja granica spominje dob od 15 godina. No, za razliku od jurjaša ovom su prilikom sudjelovale djevojčice, većinom u pratnji jednog, rjeđe nekolicine, dječaka. *Križarice* su ponajčešće bile odjevene u bijelu odjeću, imale raspletene kose (Struga), katkad s cvjetnim

¹³ Tekst i notni zapis pjesme KIRJA LEŽO iz Zrinja, što ga je 1950. zapisao Vinko Žganec, objavljen je u radu Grozdane Marošević (1991, 582).

vijencem na glavi (Zamlača). Takvim sastavom i vanjskim izgledom sudionica kao da se naglašavala smjernost, čistoća, intaktnost.¹⁴ Dječakova je bila dužnost da nosi *spasovnjak*, križ okičen cvijećem, raznobojnim vrpčama, svečanim ručnikom, eventualno slikom Bogorodice.

Kao opreka jurjevskom ophodu za spasovski je vrijedilo pravilo da se održava samo danju. Započinjao je rano ujutro, a morao završiti prije zalaska sunca; u protivnome, vjerovalo se, *križarice* bi navukle tuču. Kod toga je pažnje vrijedna bila praksa, zabilježena u selima dvorskoga kraja, gdje je skupina ophodnika najprije pošla u polje. Tamo bi, uz blagoslov prisutnoga svećenika, mladim klasjem okitili križ, dok bi u Unčanima *kirjelice* na svakoj njivi klekle i pomolile se. Zaredali bi zatim selom, zastajkujući pred svakom kućom. Oblikujući krug oko dječaka s križem zapjevale bi i zaigrale. U Strugi su pjevali ovako:

"Majarice, slatka vareniko,¹⁵
Gospodaru, medena rakijo,
U kući ti zdravlje i veselje,

oko kuće smilje i bosilje.
U polju ti šenica bjelica,
A u brdu vinova lozica."

(NBR 1959, 60-61)

Drugačiji je bio tekst iz Zrinja:

"Križ se podiže,
bog nas pomaže,
za njim se diže,
i staro i mlado,
sam ne može,

jedno siročje.
Ne imalo ruva u čem će poći,
mila brata s kim će poći.
Našla se jedna pobožna žena,
dala je ruvo u čem će poći,
i mila brata za kim će poći."

(NBR 1959 a, 48-49)

Naknada domaćina *križarima* bila je u naturi: spominju se jaja, slanina, suho meso, mast, brašno. Ophodnici bi na daru ovako zahvalili u Unčanima:

"Zbogom ostaj kućni gospodaru
U kući ti zdravlje i veselje

Oko kuće smilje i bosilje.
Kako i nama, tako i bog vama."

(Ivančan 1960, 34)

Ako je dar izostao u Zamlači bi otpjevali:¹⁶

¹⁴ Posvjedočuju to i Ivančanovi zapisi; tako iskaz iz Donjeg Javornja: "... to idu samo mlade negriješene curice", odnosno iz Unčana: "Babe onda kažu, da koja nije prava djevojka, koja se voli sa momkom, da bi potuko građ kad bi išla u kirjelice" (1960, 6, 34).

¹⁵ *Majarica* = gazdarica; *varenika* = kuhano mlijeko.

¹⁶ Tekst i notni zapis križarske pjesme iz Zamlače, što ga je 1959. zabilježio Stjepan Stepanov, objavljen je u radu Grozdane Marošević (1991, 582).

Ovo j' kuća lipova,
u njoj nema nikoga.

Zbogom ostaj kućni domaćine,
oko kuće trnje i kamenje."

(NBR 1959, 62)

Nakon obilaska svoga sela uputili bi se i u susjedna. Tako bi *križari* na Spasovo po rimokatoličkom kalendaru posjetili srpska sela, a *krstonoše* bi, na Spasovo po pravoslavnom kalendaru, obišli hrvatska. Od prikupljenih bi darova prve naredne nedjelje sudionici ophoda priredili za sebe zajednički obrok u nekoj seoskoj kući, gdje bi potom proveli dan u zabavi i plesu. Ophod *križara* održavao se do drugog svjetskog rata.

Po svojim vanjskim obilježjima i sadržaju banijski spasovski ophod, nasuprot pokladnom i jurjevskom, nedvojbeno djeluje kao crkvena procesija. Svojim tumačenjem spasovskih ophoda u Hrvatskoj takav karakter potvrđuje i Milovan Gavazzi. Uobičajene u srednjem i ranom novom vijeku te je procesije crkva pomalo napuštala, ali ih je preuzimala seoska mladež (Gavazzi 1988, 70). Susrećemo se, dakle, s jednim primjerom dekristijanizacije, procesom obrnuta smjera od onoga znatno češćeg, kada se stare pučke kultove transponiralo u kršćanske blagdane.

Svetkovanje Spasova sadržavalo je i neka obilježja pastirskoga blagdana, što opet pokazuje kontaminaciju s jurjevskim tradicijama. Djeca-pastiri toga bi dana lijeskovu granu guljenjem išarali i ukrasili je vrpcama, pa tako "posvećenim" *spasovnjakom* tjerali blago na pašu (kao što su ga nešto ranije tjerali s jurjaškom granom). Bilo je i postupaka u kojima je sadržana imitativna magija: domaćica bi mlijekom podojenim toga dana poprskala pastira, vjerujući da će joj telići te godine biti šareni.

Ostale radnje što su ih tih dana poduzimali bile su, poput pokladnih, namijenjene obrani od tuče. S tom su namjerom i na Spasovo kuće kitili zelenim granama i barjacima. Bara Ubojčić (r. 1878) iz Hrvatske Kostajnice o tome je rekla: "Na Spasovo metalo se barjake na prozore. Isjeku lijeskovu granu, pa išaraju. Na to bi vješali rubac, svileni ili kambrikni. Na vijencu buket i još hrvatska trobojnica... I sad (1959. op. A. M.) je bilo na penđeru, grana u Mađarima" (NBR 1959 a, 47).

Ipak, središnji je bio događaj podizanje velikoga stupa na raskrižju usred sela ili uz zajednički bunar. Taj su "gromobran" također nazivali *spasovnjakom*. Prema kazivanju, u Mračaju su 1947. mladići bukovom deblu, visokom 12 m, ogulili koru, obojili ga kao hrvatsku trobojnicu, pričvrstili na njega 20-25 malih križeva okićenih cvijećem i zastavicama te postavili u središtu sela. Slična je bila praksa s manjim varijantama ukrasa i drugdje. Dakako, u pravoslavnim se selima vijala srpska zastava. Devetnaestostoljetnu praksu na Spasovdan u srpskim selima oko Kostajnice, gdje je provodio svoje djetinjstvo, opisao je N. Begović: "Pastiri prave krstove, lijepo isprepletaju, pa crvenom rizom pod čavo nakite. Ove krstove dižu na kuće i drveta, otkuda se daleko viditi može" (1986, 152).

Uz svoju primarno obrambenu ulogu *spasovnjak* je bio povod i društveno-zabavnom događanju. Oko njega bi se okupila mladež pjevajući i

plešući. "Bude mjesečina, vidna noć, pa se ne užiče lampa" - kazivali su u Majuru (Ivančan 1960, 78). U Donjoj je Velešnji ljeti 1960. *spasovnjak* bio postavljen uz ogradu na raskrižju blizu zdenca. Prema iskazu kazivača tamo se donosilo vina i rakije pa "... svi piju, da mogu vriskati", a u Mračaju: "Tu se pripremi domaće puške, što se nabijaju rukama, tude se ispuškara. Mladići pucaju preko *spasovnjaka*" (NBR 1960 a, 34-35). Dakako, i vriskanje i pucanje izraz su zabavljanja seoske mladeži, ali i dodatni magijski postupak za tjeranje zlih sila.

Spasovnjak bi ostavljali da stoji tako dugo dok ne bi, nagrižen vremenom, sam pao. Čak bi ponegdje na već postavljeni stup svake naredne godine na Spasovo tek promijenili križ i ukrase.

Dekristijanizirani ophod jedna je od komponenti svetkovanja Spasova na Baniji, a elementi stočarskoga kulta, što se nadopunjuju i nadovezuju s jurjevskim kompleksom, druga. Ne mogu se, usto, previdjeti i elementi ratarskoga kulta koji se, uz svc postupke protiv tuče, očituje i u tako sitnoj pojedinosti kao što je odlazak na njivu uz molitvu i upotreba mladoga klasja za ukras križa.

Ivanje - posvećenje ljeta

Pavao Leber, dugogodišnji župnik u hrvatskome selu Maja (u glinskoj općini), u jednoj je svojoj pripovijesti ostavio ovaj zapis:

"Na Ivanje veseli se narod. Krijesovi plamte po brežuljcima, a krijesnice prše po zraku. Blago došlo kući nakičeno s ivančicama, a djevojke oblače lijepo ruho i idu na večer pjevati pjesmu o Ladu. Po običaju dođu najprije u grad knežev¹⁷ i zapjevaju pjesmu: Ustan'te se mile majke, / Probudite mile snaše, itd." (1914, 25).

Taj Leberov literarni kroki, temeljen jamačno na vlastitu doživljaju, oslikava ivanjsku svečanost hrvatskih sela s kraja 19. st.¹⁸ Dimitrije Joka, srpski svećenik i pjesnik, rođen 1908. u Kosni (u dvorskoj općini), zapisao je:

Na Ivanjdan pletu se vijenci od poljskog cvijeća, jedan se vijenac obično baci na kućni krov, a tratinčice se zabadaju u kućna brvna i namjenjuju se za sve žive. Čiji cvijet uvene, umrijeće. Nekada se skakalo preko vatre i nosile su se upaljene brezove kore (lile); vatra čisti i odbija zle sile" (1991, 547).

Oba su pisca kao jednu od nezaobilaznih značajki svečanosti *Ivanja*, *Ivanj-dana* istaknula paljenje lomače, što je čin u kojem se također očituje drevni ratarski kult. Poticanje plamena u trenutku kad sunce dosiže najvišu točku svoje putanje djelotvorna je konstelacija za oplodnju i očišćenje. Tome se pridružuje, po

¹⁷ Riječ je o nekadašnjem zamku kneza Srake u glinskoj okolini.

¹⁸ Pripovijest "Nesloga od sloge" prvi je put objavljena u *Danici* 1880.

Jokinu svjedočenju, i čin nošenja baklji, *lila*,¹⁹ kao izraz generativne moći vatre (Kuper 1986, 180) također pripada kultu plodnosti. Dakako, takvo dravno značenje ovih postupaka posve je iščezlo iz memorije banijskoga svijeta. Zadržalo se tek nekoliko relikata apotropijskoga značaja.

Evo, što o tome kazuje prikupljena građa: U ivanjsko bi predvečerje seoski momci zapalili krijes od suhe kukuruzovine, slame i granja. Biral su mjesta na uzvisinama, pa ih se u mraku nadaleko vidjelo. Potvrđuje to iskaz Franje Štajcara koji je u svojem sjećanju ponio pogled na svjetlucanje vatri zapaljenih u Vurotu, čiji se odsjaj vidio i u Petrinji. Mladići su se natjecali u preskakivanju vatre vjerujući, da će se onaj koji je uspješno preskočio, oženiti u toku godine. Okupljanje mladeži oko krijesa pratile su i pjesme ivanjskoga sadržaja. U Pmjavoru je zabilježen ovaj tekst:

"O Ivane, Ivaniću,
stan der malo divaniću.
Nije meni do divana,
ni mom konju do stajanja.

Da je meni čaša vina,
a mom konju šaka sena,
ja bi mladan vino pio,
a moj konjic sena io."

(NBR 1960, 70)

Dječak iz Perne, koji je zacijelo i sam sudjelovao u postavljanju krijesa na brijegu iznad svog sela, vjerovao je da se tim činom sv. Jovanu osvjetljava put. No, za njega je, istodobno, ivanjska lomača bila i obrambena, jer će zapriječiti vješticama da se skupljaju u Perni. Pažnje je vrijedan podatak iz Svračice, gdje su krijes pripremala samo ona kućanstva u kojima su držali pčele (Bošković-Stulli 1954, 138).

U svom godišnjem hodu sunce za ljetnog solsticija započinje silaznom putanjom. Mističnost toga prijelaznog trenutka jamačno potiče pobudu da se pokuša predvidjeti trajanje života; kako svoga, tako i svojih bližnjih. Otuda je, zacijelo, raširena praksa gatanja po cvijeću, mahom ivančicama. Ondašnje banijske kuće, građene pretežito od drvenih stijena, omogućavale su da se po jedan cvijet utakne za svakog ukućana među brvna na pročelju. Brzina uvenuća cvijeta nagovještavala je tko će prvi napustiti ovaj svijet.

Čaroliju ivanjske noći koristilo se i za postignuće dobre kobi obiteljskoj i gospodarskoj zajednici. Postizavalo se to bacanjem cvjetnoga vijenca - toga magijskoga simbola sreće - na krov kuće, staje, kokošinjca; također na košnice s pčelama. Uz vijence od ivančica kao najčešće, u Strugi su, primjerice, vratnice kuća kitili procvjetalim lipovim granama.

U ivanjskom su obrednom obilasku selâ kao glavni akteri sudjelovale djevojke, uz momke kao pratnju. Skupine bi se većinom sastojale od četiri *ladarice*, te jednog do tri mladića. Svi bi bili svečano odjeveni, djevojke s raspletanim pletenicama te vijencima od ivančica na glavama ili u rukama. Jedan

¹⁹ Milovan Gavazzi smatra da naziv proizlazi iz imena drvene kore. Glavno područje raširenosti paljenja *lila* o Ivanju stavlja u Bosnu kao običaj rimokatolika te dijela muslimana (1988, 94). Naš banijski primjer potvrđuje, međutim, običaj nošenja *lila* u pravoslavnih.

bi mladić nosio zvono, drugi bi imao sviralu, a treći košaru. Obilaskom bi započinjali u predvečerje. Mladić sa zvonom najavljuvao bi dolazak skupine koja bi se zaustavila ispred kuće, gdje bi *ladarice* pjevale (*ladekale*). Iz zapisa poteklog iz glinske okolice saznaje se da su djevojke uz pjesmu i igrale posebno kolo, dok su dečki za to vrijeme stajali i šutjeli. Zabilježen je ovaj tekst:

"Pomoz bože k ovom dvoru
k ovom dvoru Ivanovu
oj lada lada oj lepi lad
Ustante se mile majke
pa prebudte mlade snaše
nek izađu k nam u kolo
nek iznesu malog Ivu
pa ćemo ga nakitiiti

s lijepim cvijećem ivančicom.
Naše kolo razigrano
razigrano raspjevano
mi ne mormo časa stati,
nam je blato do koljena,
dajte, dajte, mile majke,
što imate to nam dajte.
Fala fala mile majke,
Što su mogle to su dale.

(Bošković-Stulli 1954, 138)

I ovaj je ophod, kao i svi dosad spomenuti, praćen kolcctom. Potvrđuje to ivanjska popijevka iz Svračice:

Ovom dvoru gospodskomu,
oj Lado, oj ljepi Lado
iznesite nam ljepog Ivu
da ga cvijećem okitimo.
oj Lado, oj ljepi Lado.

Ljepim cvijećem ivančicom.
Oj Lado, oj ljepi Lado.
Što imate, to nam dajte.
oj Lado, oj ljepi Lado.
Žlicu masla, tanjur brašna,
Oj Lado, oj ljepi Lado.

(NBR 1954, 75)

Uz popijevke s pripjevom *Lado* i na banijskom su području bile pjevane ivanjske popijevke s pripjevom *Ti'o leto, dobar Bog*, kako je bilo iskazano u Graberju:

Dajte, dajte, mile majke,
žlicu masla, zdjelu brašna.
Tio leto, dobar je Bog.
Mi idemo iz daleka

Tri su brata, tri sestrice,
svi smo kao jedinice.
Podelejte što morete,
Tio leto, dobar je Bog.

(NBR 1960, 70-71)

Po primitku dara posjet bi završio još jednom ritualnom gestom. Vijenac što su ga *ladarice* nosile natakle bi govedu na rogove.

Osim (većinom zaboravljene) ritualno-magijske svrhe, ivanjski su ophodi pridonosili i koheziji društvenoga života šire zajednice. Bilo je uobičajeno da osim svoga skupine obidu i susjedna sela. Potvrdila je to i Kata Lončarević (r. 1899), koja je kao članica *ladarica* po obilasku svoje Hrastovice redovito svratila i u susjedni Marinbrod (NBR 1960, 69).

Čini se da je za održavanje ivanjskoga ophoda presudan bio drugi svjetski rat, po čijem je završetku ta praksa posve iščezla.

Strukturu banijskoga slavljenja ljetnog solsticija sačinjavali su, dakle, ovi elementi: poticanje vatre, cvijeće (i u obliku vijenca, tj. magičnoga kruga) te ophod kao univerzalni obred štovanja. Tome treba pridodati i poseban odnos spram pčela, mada ovdje iskazan tek u reliktima. Ta će pojava, međutim, dobiti na značenju ima li se na umu da pčela u mitskom poimanju predstavlja solarni simbol, a riječ je, kao što znamo, o vremenskom terminu maksimalne godišnje pozicije sunca. Nadalje, mnoge predaje - po mišljenju Chevaliera i Gheerbranta - "otkrivaju da se pčela pojavljuje kao biće obdareno ognjenom prirodom", da je ona, dakle, "biće vatre" (1983, 487). Stoga je i taj element sastavni dio solarnoga kulta, koji se oživotvoruje u praksi slavljenja Ivanja.

Čarojice - noćni zabavljači

Nakon obilježavanja ljetnog solsticija u kalendaru folklornih svetkovina banijskoga pučanstva nastupa duža stanka. Uvjerili smo se da su u proljetnome razdoblju bili poduzeli sve moguće postupke za osiguranje poželjnoga uroda usjeva i priploda stoke. U ljetno-jesenskom razdoblju agrokulturni se ciklus odvijao svojim prirodnim tokom, a svakodnevnica Banijaca bila ispunjena intenzivnom poljodjelskom djelatnošću. Tek sa završetkom vegetacijskoga ciklusa, smanjenjem poljskih poslova i, napose, približavanjem zimskoga solsticija ukazuju se prilike za nova folklorna događanja.

Jedno su od njih čarojice, predbožićni maskirani ophod. Već spomenuti Dimitrije Joka smatra ih pandanom pokladnome ophodu, označujući čarojice noćnim zabavljačima naspram maškara kao dnevnih zabavljača (1991, 546). No, postoje i druge razlike. Čarojice su pripadale isključivo tradicijama srpske skupine banijskoga stanovništva. Aktivni su sudionici toga obreda bili iz pravoslavnih kuća ili sela, ali su posjećivali i katoličke kuće i ulazili u hrvatska sela. Podsjetimo se da je za Poklada bilo upravo obrnuto.²⁰

Među Banijcima bilo je uobičajeno da tim ophodom započnu uoči Nikolj-dana (19.12. po gregorijanskom, odnosno 6.12. po julijanskom kalendaru), mada je u nekim selima ophod bio upriličen upravo uoči katoličkog Badnjaka ili Božića. Potvrđuje to i iskaz Mirka Džajića (r. 1900) iz Donjeg Javornja:

"Čarojice, to su bile kao uoči katoličkog Božića. Idu od kuće do kuće čarojice, Srbi. Idu Hrvatima u sela. Mi se tu grupišemo i idemo u čarojice u selo. Išli smo u Zamlača, Struga, Ravnica" (Ivančan 1960, 6).

²⁰ Nikola Begović, međutim, kao izvodače toga običaja u doba svoga djetinjstva (rođen je 1821) spominje Cigane: "Ovi počmu na Nikolje, pa do Božića idu od kuće do kuće, te 'kazivaju za Božić' - čestitaju. (...) I u Petrinji za moga vremena bilo je ovakovijeh čestitara, onde ima cijelo selo Cigana" (1986, 108).

U Mračaju je, pak, iskazano da se obilazak odvijao devet dana počev od 19. prosinca. Stoga i neki etnolozi ophod čarojica smatraju sukladnim koledarima, tj. povorkama duša predaka kojima je svrha da priskrbe plodnost (Kulišić 1970, 301). Pritom nije nevažan i netom spomenuti element broja devet, koji sadrži ideju ponovnog rođenja i klijanja. Istu ćemo ideju prepoznati u još nekoliko elemenata čarojičarskog ophoda.

U aktivnoj izvedbi običaja sudjeluju samo muškarci; kako mladići tako i oženjeni ljudi. Propisani broj sudionika u simboličkom tumačenju nije zanemariv. On varira između magičnih brojeva devet i trinaest, a u ukupnom zbroju uvijek mora biti neparan. Karakterističan je, nadalje, i propisani sastav aktivne skupine ophodnika, što ga je činilo nekoliko protagonista uz ansambl svirača. Među protagonistima redovito su se pojavljivali likovi mladenke i djevca te figura prerušena u jarca. Rjeđe su uz njih bili nazočni i mladoženja, te *gospodar*, kojemu je bila namijenjena uloga majstora ceremonijala. Uz njih je katkada bio i lik maskiran u mačka. Mladić u ulozi mladenke, preodjeven u žensku odjeću, imao je preko lica prebačenu bijelu maramu, a u ruci preslicu kao označitelja ženske osobe, dok je djever bio okičen svatovskim ručnikom prevješanim preko ramena, te nosio torbu za skupljanje darova. Nedvojbeno je najmarkantniji lik bio *jarac*, odjeven u preokrenuti kožuh, nagaravljena lica s bradom od kudelje ili vune, obaveznim zvonom pričvršćenim o pasu, te katkad s bačvicom za rakiju na leđima, a povjesmom lana o ruci. Glazbeni se ansambl sastojao od svirača s diplama te bubnjara, što je bila starija praksa, odnosno tamburaša, što je bilo novije.

Strogo su se pridržavali pravila koje je propisivalo da se ritual *čarojičara* odvijao samo noću. Potvrđuju to brojni iskazi i različita vjerovanja: ako je skupinu pri obilasku negdje zatekla zora morali su u toj kući i ostati na spavanju, jer bi u protivnome - vjerovali su u Brđanima - tuča uništila ljetinu. Ako do zore svi sudionici nisu bili kod svojih kuća i to posve rasporemljeni, nekog će od skupine - vjerovali su u D. Velešnji - zadesiti smrt. Ili će - kako je iskazano u G. Kukuruzarima - stradati blago. Ako se ophod upriličio na katolički Badnjak morao je biti obavljen ili do 7 sati ujutro (Grabovac) ili samo uveče (Bišćanovo).

Sušтина je u već spomenutom magijskom značenju noći kao vremenu dozrijevanja, klijanja, nastajanja. Istom kontekstu pripada i ponašanje protagonista. U središtu su zbivanja bili postupci za izazivanje plodnosti, oživotvoreni posebice obaveznom nazočnošću "mladenke" - buduće roditelje, te figurom jarca - simbolom muškosti i požude. Pojednosti izvedbe sastojale su se u ovome: prijem u kuću postizavao se najavom, bilo u formi "čitanja pisma" - što je bila uloga *gospodara*, najstarijeg sudionika među *čarojičarima*, bilo pjevanjem cijele skupine. U Žirovcu bi tri puta otpjevali ovaj tekst:

"Otvor dvore, kućni domaćine,
oko kuće smilje i bosilje,
a u kući zdravlje i veselje.

Ja ne mogu stati pred vašije vrati,
opanci mi glabaju,
a obojci mi spadaju.

(Bošković-Stulli 1956, 151)

U Mračaju su se ovako bili najavili:

Dobra večer, domaćine,
došli su ti dobre goste,
dobre gosti čaroice.

(NBR 1960 a, 38)

Zapis iz Majura glasi:

"Pred kućom sviraju i pjevaju: Domaćine, domaćine, otvori nam vrata,
da ti donesemo sreću i blagoslov u tvoj dom, da ti bude sve živo i
zdravo i sretno. I da ti rodi godina" (NBR 1960 a, 40).

Naspram proljetnih ophoda u kojima se ritual odvijao ispred kuće na otvorenom, za čarojice je važno pravilo da se izvodi u unutrašnjem prostoru: "Oni idu u kuću, ne smiju vani igrati. Prima ih u kuću da mu godina rodi" - pojasnio je Mirko Jamić (r. 1899) iz Majura (NBR 1960 a, 40).

Za boravka u kući "mladenkino" je ponašanje naizgled dvojako: morala je djelovati nedodirljivo, pa je zato cijelo vrijeme šutjela; ali je i plesala - ponegdje samo s domaćicom, drugdje i s ostalim ukućanima. Kao da je time svoje plodonosno svojstvo trebala taktilnim kontaktom prenijeti na druge. Ukućani su je pokušavali napastovati, uštinuti, od čega bi je djever metlom branio. Sve je to, dakako, izazivalo šale i pridonosilo veselom ugođaju. Ponegdje je "mlada" bila obavezna da pomete kuću, pa je to i uradila, ali naopakim smjerom (od vratiju spram unutrašnjosti). Drugdje su je izmjerili *matovilom* (tkalačkim pomagalom za namatanje pređe), vjerujući da će u toj visini i konoplja izrasti. Za sve je vrijeme *jarac* jurio po kući uz mekctanje i zvonjavu, te zahtijevao sol, a *mačak*, ako je bio u skupini, mijaukao.

Osim pukog zabavljanja seljaci su i sami bili uvjereni da im *čarojičari* svojim posjetom donose blagoslov, priskrbljuju rodnost buduće ljetine, napredak i zdravlje stoke. Razabire se to i iz tekstova što ih *čarojičari* govore, a zabilježeni su u Svračici, odnosno Strugi:

Dobro veče, kućni domaćine,
na zdravlju ti blagi danak doša,
u zdravlju ga brate sprovodio,

u kući ti zdravlje i veselje,
oko kuće klenje i jasenje,
bog ti dao volove rogane.

(Bošković-Stulli 1954, 139)

Ili:

Rodila ti šenica bjelica,
i u brdu vinova lozica.

(NBR 1959, 36)

Da bi blagoslov bio djelotvoran ukućani su morali dati i svoj doprinos, uobičajenu naknadu, većinom u domaćim prehrambenim proizvodima. *Čarojičari* bi zahvaljivali formaliziranim zahvalama ili, u slučaju izostanka dara,

upućivali kletve. Ako su u Gvozdanskom ostali kratkih rukava zapjevali su (djelomice nam već poznati) tekst:

Ova kuća lipova,
nema u njoj nikoga,

ova kuća rastova,
u njoj djeca krastava.

(NBR 1959, 42)

Iskaz o zahvali na daru, kakav se prakticirao u Dvoru, Bonifačić je ovako donio:

"Kad dobiju mesa kaže:
- Koliko ovdje ražnjića,
toliko do godine kezmića.
Svi: Amin.
Kad dobiju kukuruza:
- Koliko ovdje zrna,
toliko do godine vagana.
Svi čaroice kažu: Amin.

Kad dobiju krumpir:
- Koliko ovdje gašpirića (šnitica krumpira)
toliko do godine krumpirića.
Svi: Amin.
Kad dobiju rakiju:
- Koliko ovdje kapi,
toliko do godine okova."

(NBR 1959, 38)

Mada se većinom podudara s ostalim scoskim godišnjim obilascima paradigma ophoda čarojica izdvaja se po jednom dodatnom i dosad nespominjanom elementu: tučnjavi. Kad bi se u istom selu srele dvije skupine *čarojičara* morale su se međusobno potući: "da ne bi" - kako su kazali u Dvoru - "građ potukao ljetinu" (NBR 1959, 35). Zbog toga su tučnjave bile obvezni dio rituala, premda u praksi katkad samo fingirane.

Waldemar Liungman upozorio je na skup običaja s maskiranim povorkama, koje su se u širem jugoistočnoeuropskom prostoru održavale u prosincu, napose u onih dvanaest mističnih dana pred Božić. Na području koje se prostire od europske Turske, preko Grčke, Bugarske, Rumunjske sve do u Besarabiju u tim su povorkama sudjelovali mladići; jedni su, predjeveni u žensku odjeću, izvodili lascivne scene, drugi su oponašali razne životinje. Po tumačenju samih sudionika - prenosi Liungman - tim su ritualima osiguravali plodnost poljima i vrtovima. Među nekima od njih, posebice bugarskim *kukerima*, dolazilo je i do međusobnih okršaja. Katkad su dosizali i takvu žestinu da su svršavali smrću pojedinih aktera, o čemu su, još početkom 20. st, svjedočila poznata "groblja kukera" (Liungman 1938).

Čini se da se tom kompleksu predbožićnih povorki može pridružiti i običaj čarojica. Njegovi su nosioci na području nekadašnje Jugoslavije - prema Kulišiću - bili zapadni Srbi, a isti autor navodi i postojanje lokaliteta "čarojičarsko groblje" (1970, 301). Mogao bi to biti dodatni element podudarnosti u srodnosti sa spomenutim jugoistočnoeuropskim ophodima, čije porijeklo Liungman izvodi iz antičkoga kulta Dionizija te ostalih vegetacijskih kultova (1938, 845).

Božić - obiteljski blagdan

Prateći godišnji hod periodičkih svetkovina banijskoga pučanstva čaroičarskim smo se ophodom posve približili terminu zimskoga solsticija, koji je u mitsko-religijskom doživljavanju bio od istaknuta značaja. U tom je, naime, prijelaznome trenutku valjalo zaključiti minuli prirodni ciklus (uz prisutnu svijest uspješnoga preživljavanja), a potom, na samom početku budućega, opet sve iznova poduzeti za osiguranje dobre kobi, za poticanje novoga rasta. Ta je ideja u srži badnjačko-božićnog ceremonijala, koji se od svih dosad spomenutih običaja u najvećoj mogućoj mjeri odvijao u obiteljskome krugu.

Pavao Leber ovako je 1879. opisao badnju večer jedne banijske obitelji:

"Pečenica je već za sutrašnji dan ispečena, a za večeru spremaju gospodarice jelo; jer cijel dan nije se ništa jelo nego malko rakije pilo... Zvoni pozdrav Gospi... a kuće gospodari užiju svijeću voštanicu i stupaju u sobu, nazivajući Božju pomoć i njegov sveti blagoslov. Slama je razastrta na stolu i pod stolom... Kata prostrla na stol bijeli stolnjak. Na stolu lijetnjak (božićni hljeb), oko njega orasi i lješnjaci i tri jabuke božićnice. U čaši na stolu svakovrsno žito i tri svijećice predstavljajući trojednoga Boga. Mali Marko... moli si oca, da mu dopusti na slamici noćas prespavati... Unese Kata večeru..." (1914, 8).

U toj je crtici spomenut niz ključnih elemenata koji sačinjavaju strukturu badnjačkoga obreda, dok ih zapisi folklorista iz 20. st. potvrđuju, dopunjuju te čine razumljivijima.

Ponajprije, riječ-dvije o *pečenici*. Božić je dan obilja; trebalo je stoga pripremiti nesvakodnevno, raskošno jelo, k tome i u većoj količini. U banijskome kulinarskom vrijednosnom sustavu takvom se smatralo ovcu ili prase. Životinju bi, u pravilu, zaklali dan ranije (23.12.), na *tucin-dan*, pekli cijeloga dana na Badnjak, a konzumirali u prvim satima božićne noći. Osim blagodati za nepce *pečenici* su se pripisivala i dodatna magijska svojstva. U Dvoru bi, primjerice, životinji pripremljenoj za pečenje stavili oko glave vrbov kolut, koji bi poslije pečenja spremili. Za njim bi posegli u proljeće kad su izlegle piliće protjerali kroza nj, u uvjerenju da će ih tako zaštititi od lisice i jastreba. Završetak pečenja označili bi ispaljenim puščanim hicem, što, zacijelo, nije bila samo informacija o dobrom ishodu, već i nastojanje da se bukom otjeraju zle sile.

Dok su u nekim obiteljima običavali peći na dvorištu, drugdje se to obavljalo u kućama: na ognjištu (gdje ga je još bilo) ili u pećima (*furunama*). Za tu bi svrhu unaprijed pripremili oveći bukov ili grabov trupac. A upravo je taj trupac jedan od najistaknutijih znakova badnjačkoga rituala. Čak ga u mnogim mjestima i nazivaju *badnjak* ili *panj-badnjak*. Pratičnu funkciju stvaranja topline pri spravljanju *pečenice* nadilazila je funkcija vatre kao izvora za zagrijavanje i osvjetljenje prostora, osnovnih pretpostavki za ugodu obitavališta. *Panj-badnjak* morao je gorjeti cijele te noći; štoviše, ponegdje se pazilo da vatra trajno gori punih tjedan dana. Taj simbol sigurnosti doma valjalo

je i darivati. U Bačugi bi ga zalili vinom, u Dvoru, pak, poslije svakog obroka za panj bi odvojili žlicu jela. I najzad, kad bi posve izgorio, pepco bi skupili pa ga kasnije odnijeli u polje.

U mitskim predodžbama stablo predstavlja opći simbol života. Osim trupca, kao dijela debla, nezaobilazni rekvizit banijskoga Badnjaka bile su i grane sa suhim hrastovim lišćem, za koje je također bio uobičajen naziv *badnjak*. Simbolika toga rekvizita očigledna je: suho će lišće uskoro zamijeniti svježje, umiranju će slijediti novi život.

Zapis iz Mračaja o prizoru unošenja grane-*badnjaka* u kuću zorno ilustrira cio ritual:

"Na Badnjak ujutro ustane kuće gospodar, koji je sretan, da se od njega legu pilići, da je sretne ruke. On se u jutro umije, obuče, metne na se starinski ćurak... Otvori vrata i ide radi badnjaka, koji se nalazi u dvorištu, a pripremljen je dan prije. - Badnjak je rastova grana, kojoj nije list otpao. Unese u kuću i kad dođe u kući nazdravi, viče: - Faljen Isus, čestan Božić, Bog i božić u kuću, a badnjak na kuću. - I sjedne kraj vrata i prekrsti noge, da kvočke budu mirne na jajima kad ležu. Još uvijek drži dignuti badnjak. - Domaćica uzme kukuruz i pospe po čovjeku i badnjaku i on počne govoriti: - Toliko nam bog dao pilića, kokoša, pataka, tuka, svinja, goveda, konja, pčela, ovaca i novaca, ponajviše sreće i zdravlja. To još govori i danas (tj. 1960, op. A. M.). - Još malco sjedi. Onda majarica uzme deblji pokrivač, pokrije badnjak i čovjeka i poljubi se s njime dok još sjedi. S time on naglo uskoči, kuruz se strese, pokrivač skine, badnjak postavi na stol... - Sada mu se iznese rakije, posno jelo, pogače... Onda on uzme badnjak. Otrgne na više grana tako da u svaku suvatu svoga stana zadije po jednu grančicu. U kući je stavi pod gredu ili pod rog, tako u štalu, kod kokoši, svinja" (NBR 1960 a, 40-41).

Grana-*badnjak* ostajala je za kućnom gredom cijele godine; gdjegdje bi lišće upotrijebili u proljeće pri nasađivanju kokoši. U hrvatskim selima oko Petrinje primjenjivao se već noviji običaj. Umjesto hrastovih u kuću su unosili borove grane, učvrstili ih o stropnu gredu iznad stola u sobi, te ih uveče okitili orasima i cvjetovima od raznobojna papira. Tome je slijedio i dalji razvoj: umjesto grana o stropu, u kut sobe postavljalo bi se cijelo stabalce, koje su ukućani kitili prije odlaska na ponoćnu misu.

Nizu znakova badnjačkoga rituala pripada i slama, koja među rekvizitima vegetabilna porijekla također zauzima značajno mjesto. Pripremljeni snop žitne slame (poglavito pšenične) u kuću je unosio domaćin, izgovarajući pritom čestitku. Tek kad znamo da su taj snop slame na Baniji nazivali *božić*, možemo razumjeti prethodno citiranu formulu iz Mračaja: "Božić (tj. slama) u kuću, badnjak (tj. grana) na kuću!" Kako je središnje mjesto badnjačkoga obreda zauzimao stol u sobi, domaćin bi najveći dio slame rasprostro ispod stola. Nešto vlati, složenih u obliku križa, stavio bi na stol, pa bi ih domaćica prekrila stolnjakom. Bio je to uzbudljiv trenutak za djecu koja su pritom oponašala glasanje pilića; domaćin bi ih za to vrijeme darivao jabukama ili nekim sitnicama ili, osobito u Srba, zasipao orasima i lješnjacima. Te bi noći djeca i

prespavala na slami. Poput tradicija u drugim krajevima Hrvatske i među banijskim je pučanstvom božićna slama ostavljena pod stolom tri dana, doprinoseći tako nesvakodnevnom izgledu sobe.

Jedna razina interpretacije prisustva slame u kući (pa i njezina naziva *božić*) nalazi se u kršćanskoj reminiscenciji na rođenje maloga boga, koji je također ležao na slami. Drugi, magijski, sloj sadržan je u funkciji poticanja uroda. Da sama tradicija pripada onima dugoga trajanja ukazuje i uporaba pšenice, drevnoga europskoga kulturnog dobra, a ne, primjerice, znatno mlađeg kukuruza. A i sam je ritual dramaturški čvrsto strukturiran u redosljed cjelokupnog zbivanja; u času kad je dovršeno pečenje mesa, objavljeno pušćanim praskom, muškarac unosi slamu, žena ga posipa zmjem s izrazitom svijeću da to čini radi dobrog uroda njiva.

U sklopu toga događanja zanimljiv je detalj zabilježen u srpskome selu Žirovcu. Tamo su uz slamu unijeli u kuću i *lijeske-devetače*. Bilo je to devet resastih grana što ih je trebalo usjeći devet dana prije Božića ("na vučji svetak"). O njima će biti još riječi pri opisu događanja na božićno jutro. Ovdje valja tek upozoriti na magijsko značenje što su ga ljeskovim granama pripisivali u neposrednom banijskom susjedstvu, u Bosni. O tome svjedoči Tomo Marković, napominjući da su Hrvati u porječju Une (također i Sane i donjeg Vrbasa) lijeske rabili i kao *badnjak*. Pritom su birali grane sa što više resa jer su vjerovali da će tako priskrbiti i bolji urod (1940, 40).

Središnje je mjesto večernjega badnjačkoga obreda bio stol. Uz već spomenute vlati slame, prekrivene svećanim stolnjakom, i na stolnoj ploči i ispod nje bili su razmješteni različiti objekti, koji su svojim značenjem tvorili smislenu strukturu. Ispod stola na tlu bila su raspoređena ratarska oruđa: plug, brana, lopata, jaram, konjska orma i hamovi; dakle, neophodan instrumentarij u poljodjelstvu, s naglaskom na oranju, tom svetom činu oplodnje zemlje. Na gornjoj je razini, na stolnoj ploči, stajala posuda sa žitom i svijećom/svijećama, te posebni obredni hljeb/hljebovi. Žito doživljavamo kao neposredni učinak poljodjelstva, mada još u sirovinskom stanju, dok je kruh njegov konačni ishod, a usto i najbitniji element za održanje na životu. A svijeća je simbol života u usponu, ali također veza s dušama predaka; dakle, spona u trajanju, znak kontinuiteta.

Evo i nekoliko pojedinosti: smjesom različita žita, spremljena u rešetu ili posudi, žena bi simbolično posipavala muža pri unošenju slame. Vjerujući u posebnu moć toga žita poslije blagdana odnijeli bi ga peradi ili bi ga pomiješali među žito priređeno za sjetvu. Svijeću, voštanicu domaće izrade, smještenu u središtu posude sa žitom, zapalili bi u trenutku unošenja slame. Ritualno je bilo i gašenje njezina plamena: zalili bi ga vinom ili prigušili kruhom, motreći spram koga će se izviti dim. "Kamo dim, tamo smrt" - govorili su u Šušnjaru (NBR 1960, 36). U nekim su kućama, pretežito pravoslavcima, bile po tri svijeće, što je Nikola Begović ovako protumačio: "Gospodar namijeni sebi prvu svijeću; drugu blagu, a treću - žitnome rodu i vinogradu" (1986, 122).

Središnje mjesto na stolu ponad ukrižene slame zauzimao je božićni hljeb, *litnjak*, *lebnica*, čija je gornja površina bila ukrašena reljefnim figurama

od tijesta. "Ukuvamo litnjak" - opisala je Roza Knežević-Milković (r. 1900) iz Struge - "nakitimo ga svega. Nasred litnjaka stavimo od tijesta ružu. Kad se krava oteli, dademo njoj (ružu, op. A. M.). Učini se kokoše, piliće, mjesec, sunce. Stoji do Tri kralja" (NBR 1959, 28). Raspoloživi zapisi sugeriraju da je pripremanje kruha već na Badnjak bilo u tradiciji hrvatskoga pučanstva, dok je u srpskoga bio običaj da se svečani kruh, *česnica*, umijesi u božićno praskozorje. Pritom se upotrebljavaju srećonosne ljeskove grane. "Na Božić ujutro" - zabilježeno je u Donjem Selištu - "prije svanuća planinka natrga ljeskove grančice i s njima mijesi česnicu" (Bošković-Stulli 1954, 135). A i te će grane, pomno spremljene, poslužiti poput onih uskrasnih ili jurjevskih prilikom grmljavine za obranu od tuče.

Osim *česnice* pripremali su i pecivo prstenastog oblika, *kovrtanj*, u koji bi umijesili i srebrni novac. U onim, poglavito pravoslavnim, kućanstvima gdje se održavala tradicija da se kao božićnoga čestitara u kuću uvede vola, *kovrtanj* bi mu natakli na rog. Drugdje bi ga ostavili da stoji do *mladog Božića* (14.1.), a tada bi ga lomili na gumnu. U Žirovcu su *kovrtanj* dopunili resastom ljeskovom granom s omotanim povjesmom, pa bi u takovu obliku bio do *mladoga Božića* obješen o klin. U obredu, kojemu je poprište bio prostor za vršenje žita, sudjelovala su - prema kazivanju Soke Steković-Vojnović (r. 1895) iz Bačuge - trojica ukućana. Oni bi na *mladi Božić* odnijeli *kovrtanj* na gumno, stavili ga na stožer, a tlo oko stožera posuli božićnom slamom i žitom s badnjačkog stola. Sva bi trojica, držeći *kovrtanj*, tri puta obišla oko stožera, moleći očenaš, a zatim bi, nakon što su se poljubili i prekrížili, kolač prelomili (NBR 1954, 53). U Jokinu opisu cio postupak djeluje još arhaičnije: nakon rotacionog kretanja oca i djece oko stožera, kao simulacije vršidbe, ondje bi prelomili kolač, a zatim se, krsteći, poklonili izlazećem suncu (1991, 547). Taj je prstenasti kolač nedvojbeno trebao ujediniti sve živo u kućanstvu; nastojalo se, naime, da komadić *kovrtanja* pojede svaka glava blaga te svaki ukućan.

Nakon opisa neophodnoga instrumentarija badnjačkoga rituala vratimo se događanjima toga dana. U nekim je banijskim naseljima odabrani čestitar *položaj*, *polaznik*, *položnik* dolazio u kuću već na Badnjak ujutro. Većinom je u toj ulozi bio jedan dječak, mada ih je mogla biti skupina od trojice ili četvorice koja su zajednički išla u *položajinu*. Čestitar bi morao sjesti do vrata skupljenih nogu, katkad i kvocati, a domaćini bi ga pokrili ogrtačem i zasipavali zrnjem žita. "U ime živadi, da bolje leži i da se leže" - pojašnjeno je u Gvozdanskom, gdje su mu za nagradu stavili povjesmo na šešir (NBR 1959, 31).²¹

Dan je inače protjecao u pripremama za večernji događaj, u postupcima fizičkoga i duhovnoga čišćenja. Nije se radilo na polju, već bi se pospremlilo dvorište i u kući sve pripremlilo za večernje događanje. Predveče svi su se ukućani umili i presvukli u čistu odjeću. Jedan od lustrativnih postupaka bio je i post kojega su se svi pridržavali. Cijeloga se dana gotovo ništa nije jelo, a i jelovnik večere bio je sastavljen od posnih jela.

²¹ Godine 1959, kada je bilo istraživano područje oko Hrvatske Kostajnice praksa *položajine* bila je još u primjeni.

Kad se počelo smrkavati nahnarili bi stoku, a zatim zaključali staju da ne bi netko u nju ušao. Izbjegavanje staje bilo je motivirano vjerovanjem da u božićnoj noći blago razgovara, predviđajući kakva će mu biti naredna godina. Bilo bi veoma opasno za ljude da taj razgovor poslušaju. Vjerovalo se da bi od toga umrli ili bi, u povoljnijem slučaju, oglušili. Odnosno, savjetovali su u Hrastovici, ako je netko bio već toliko znatiželjan da je htio čuti božićni razgovor goveda, trebao je to učiniti u posebnu položaju: ispružen preko zupčane strane drljače.

Sam je ceremonijal započinjao, kako je već rečeno, domaćinovima unošenjem slame u kuću, paljenjem svijeće, zasipavanjem domaćina žitom (do tri puta), a djece orasima i lješnjacima, te darivanjem jabukama (ovo potonje trebalo im je osigurati nalaženje ptičjih jaja). Slijedila je zajednička molitva, pri čemu bi domaćin stajao u sobi ispod središnjega trama, svetoga kućnog mjesta. Zatim bi započeli večerom, pri čemu bi djeca morala sjediti mirno jer će time i blago biti mirno na paši, a i domaćica će čvrsto sjesti da bi kvočke tako sjedile na jajima. Rekosmo već da je jelo bilo posno: suhe šljive, juha pripremljena s uljem, salata od graha te neizostavno češnjak i med. "Svak nakon molitve uzme češanj bijeloga luka sa medom i to najprije za zdravlje pojede" - protumačeno je u Bačugi (NBR 1954, 52). Češnjak i med, kontrastna kombinacija oštine i slatkoće, uobičajeno je i široko rasprostranjeno obredno jelo. Znano je da se češnjaku pridaju svojstva zaštite od uroka, također i zaštite od zmija, dok med ima očisno djelovanje, ali i pridonosi plodnosti i krepkosti. Stoga i ne začuđuje da su, nakon što bi se svi ukućani namirili, preostatak meda i češnjaka odnijeli u staju ili na bunar.

Večer je protjecala i u izvlačenju slamnatih vlata ispod stolnjaka po čijoj su dužini predviđali o urodu tekstilnih biljaka; ponegdje i u dolasku čarojica. Primjerice, u hrvatsko Bišćanovo čarojice su dolazile iz susjednih srpskih sela Lapčevića i Relića: "Vlasi idu k nama uveče na Badnjak, to kad idu čaroice" - rečeno je (NBR 1954, 57). Seljaci iz Bišćanova, pak, svojim su susjedima odlazili u čestitanje na pravoslavni Božić.

S približavanjem ponoći ukućani su se spremali na odlazak u crkvu. U hrvatskim selima petrinjskoga i glinskoga okružja još se susretalo pripovijedanje o čudotvornom stolcu što ga je valjalo izraditi i ponijeti na ponoćnu misu. S izradom stolca trebalo je započeti na dan sv. Lucije (13.12.), i radeći ga pomalo svakog dana, ali tako da u njemu ne bude nijednoga čavla, završiti nakon dvanaest dana, upravo na Badnjak. Kad bi izrađivač toga stolca za vrijeme službe božje stao u crkvi na nj, mogao je - vjerovalo se - u mnoštvu prepoznati vještice.

Dolaskom kući poslije ponoćne mise napokon se prekida s postom, pa nastupa vrijeme uživanja u *pečenici*, hladetini i drugim mrsnim jelima. To je ujedno i posljednji čin badnjačkoga ceremonijala.

Na božićno bi jutro u katoličkim obiteljima odlazili na misu u crkvu. Mladež bi se prije pred crkvom uhvatila u kolo te međusobno darivala jabukama božićnicama. Dan bi prolazio mirno, s uživanjem u obilju božićnoga

ručka, te bez nekih izrazitijih radnji. Odlazilo se u čestitanje u susjedstvo. Jedino se nije smio udaljiti od kuće onaj domaćin koji je držao pčele.

Nasuprot tome, u pravoslavnim je kućama božićno jutro još od praskozorja bilo puno događanja. Ponajprije, s upaljenim se bakljama (*lučke*) odlazilo na vodu. Uz pozdrav: "Dobro jutro, čestan Božić!" (Šušnjar) ili "Dobro jutro, čestit Božić hladna vodice!" (Grabovac) po vodi bi se prosulo žito s badnjačkoga stola. U Žirovcu put bi osvijetlili s onih, već spomenutih, devet lijeski, a žito bi nasuli u rukavice, povezane vrpcom oko šije. Uz glasno izgovorenu čestitku vodi na izvoru bi u tri navrata prosuli žito, a zatim rukavicama otrli oči ("da ne bi bolovi"). Svi bi se prisutni potom umili, te ponijeli vedro vode s kojom će domaćice umijesiti *česnicu* i *kovrtanj*.

Posebni obred sa svježe ispečenom *česnicom* odvijao se uz božićni objed. Domaćin i domaćica prihvatili bi hljeb ručnikom te ga prelomili zatvorenih očiju. Vjerovalo se da će godina biti sretnija onome koga je zapao veći komad. Središnji bi komad *česnice* odnijeli volu u staju. Mrvice bi skupili i pomiješali među pšenicu da bi u budućoj godini bile hranom pticama u polju.

U onim kućama gdje nije bio običaj da *polaznik* čestita već na Badnjak ujutro, dolazio bi na Božić, bilo ujutro bilo iza objeda. Umjesto dječaka bio je u tom slučaju *polaznik* većinom odrasli muškarac. Izbor bi pao na osobu uspješnu u uzgoju peradi, a i ponašanje mu je moralo biti u skladu s tom namjerom. Valjalo je da čvrsto sjedne, katkad i na голу zemlju, u trenutku kad ga je domaćica posipavala žitom. Čašćenje *polaznika* jelom i pićem trebalo je pridonijeti obilju u budućoj godini.

U nekim su selima kazivali o praksi da se kao čestitara uvede vola (razumije se, samo u slučaju ako je zgrada bila prizemnica). Pučko tumačenje takovu izboru čulo se u Gređanima: "Vola dovedu zato, jer nije nikome zla nanio, on je sretan, da bude dobra godina" (NBR 1954, 56); što se, zapravo, podudara s općim poimanjem vola kao simbola dobrote, smirenosti i miroljubive snage. Čak bi ga ukućani i nahranili kolačem i napojili rakijom. A prema smjeru padanja *kovrtanja* - što su mu ga natakli na rog, a on ga stresao - predviđala se rodnost ljetine. Dovođenje vola kao božićnoga čestitara pripadalo je tradicijama srpskoga pučanstva. Hrvatima je taj postupak bio predmetom poruge: "U Svračici se katolici Hrvati smiju, kako glup običaj imaju Vlasi da vola vode u kuću" - ocijenio je jedan kazivač (NBR 1954, 58).

Uopće se čini da je usredotočenost na stoku božićnoga dana u srpskim sredinama bila intenzivnija. Spomenut ćemo još neke postupke. Primjerice, u Bačugi bi toga dana brat i sestra pošli posebno opremljeni k staji da povedu blago na vodu. Svatko je od njih pod lijevi pazuh stavio božićni kruh, a u desnu ruku uzео svijeću sa božićnoga stola. Dok su stajali jedno nasuprot drugome blago bi prošlo između njih, a oni bi tad sastavili svoje rekvizite, poljubili se i tako sastavljene opet položili na stol u kući. K tome još - dodaje Dimitrije Joka: "... pri puštanju stoke na vodu daje joj se bundeva (da bude debela), a psu hljeb sa kose (da bude oštar, ljut ko kosa)" (1991, 547). I, najzad, kao još jedan arhaični relikv spominje gatanje po plečki *pečenice* da bi se saznalo hoće li te godine u obitelji biti poroda ili će netko umrijeti.

Za hrvatsku je sredinu zabilježen tek jedan detalj, kojemu, nažalost, nedostaje autentično tumačenje: u nekim bi selima u božićno jutro (ili na drugi božićni dan, *Štefanje*) životinje u staji propuštali ispod jastuka, ili bi ih jastucima udarali.

Ivanje, Ivanuševo, treći božićni dan bio je predviđen za završni postupak sa slamom, koju bi iznijeli iz kuće i njome okitili voćke. Darujući stabla tim posvećenim vlatima držali su u ruci i sjekiru. "Ako ne rodiš ove godine, posjeć te!" - zaprijetili bi pritom (Bošković-Stulli 1954, 137). Čišćenjem kuće nakon što je slama bila iznesena, te dovodenjem boravišnog prostora u uobičajeni svakodnevni izgled, zapravo je cio starodrevni ritual oko zimskoga solsticija bio okončan.

Potpunosti radi valja spomenuti još neka zbivanja što su u tom razdoblju slijedila. U banijskim selima s hrvatskim pučanstvom četvrti je božićni dan (28.12.) bio nezgodan djeci, jer je tad selom prolazio *rodeš, djed drobež*. Riječ je o reminiscenciji na biblijsku priču po kojoj je židovski kralj Herod dao poubijati djecu u Betlehemu, nadajući se da će tako pogubiti i novorođenoga Krista. U banijskim je folklornim tradicijama smisao postupka na *Roduševo* nešto drugačiji. *Djed drobež* s korbačem ispletenim od vrbovih šiba prolazio je selom i kradomice ulazio u kuće šibajući djecu. Pokoji udarac dobili su i odrasli, čak i govceda u staji. Činilo se to iz uvjerenja da će išibana djeca bolje napredovati i brže odrastati, a da će odraslima sačuvati zdravlje.

Dan Nove godine među katolicima nije bio ničim posebnim obilježen, osim što su gdjegdje momci, uz pratnju svirača, dolazili čestitati. Među pravoslavicima to je bio dan *mladoga Božića*, obilježen magijskim postupcima na gumnu uz pomoć božićnoga (ili toga dana svježe ispečenoga) *kovrtanja* (o čemu je već bilo govora).

Instrumentarij, ponašanja i pobude što su strukturirale badnjačko-božićni ceremonijal očitovale su nadanja i stremljenja banijskoga bića toga doba: čovjeka duboko ukorijenjena u agrarni svijet i omeđena njime; blisko povezana s prirodom, ali i sudbinski ovisna o njoj. U toj je prigodi bilo sublimirano okruženje u kojemu je trajalo njegovo postojanje, očitovane su bile strepnje od opasnosti kojima je bio izložen, ali i načini kojima ih je nastojao prevladati. Posizao je za životnom snagom što je stalnom regeneracijom emitira stablo; putem panja i grane prenosio ju je u svoje obitavalište. U samome središtu njegova doma, na stolu i oko njega, izloženi su bili simboli rodnosti zemlje što ju je vlastitim učinkom svake godine nanovo plodio. Očitovao je u toj prilici svoju egzistencijalnu ovisnost o stoci, časteći je čak i uvođenjem u kuću i dovodenjem do svoga stola. Najzad, izražavao je svoje poštovanje spram vode, najncophodnijem od svih izvorišta egzistencijalnosti. I sve je to činio u intimnosti obiteljskoga kruga, u prostornome omeđenju svoje reproduktivne jedinice.

Tako je obavio posljednji blagdanski čin u godini. Ostalo je nadati se Pokladama, Uskrsu, Jurjevu, Ivanju...

IZVORI I LITERATURA

Begović, Nikola

1986 (1887) *Život Srba graničara*, Prosveta, Beograd (pretisak).

Biale, David

1987 *Power and Powerlessness in Jewish History*, [s.n.], New York.

Bonifačić-Rožin, Nikola

1954 *Folklorna grada kotara Gline*, IEF rkp 225, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

1959 *Folklorna grada Dvora i okolice*, IEF rkp 329, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

1959a *Folklorna grada Hrvatske Kostajnice i okolice*, IEF rkp 344, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

1960 *Folklorna grada Petrinje i okolice*, IEF rkp 359, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

1960a *Folklorna grada Mračaja i okolice*, IEF rkp 345, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

Bošković-Stulli, Maja

1954 *Narodne pjesme, priče, običaji i drugo iz Banije*, 1, IEF rkp 172, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

1956 *Folklorna grada Banije*, 3, IEF rkp 221, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

Chevalier, J. & Gheerbrant, A.

1983 *Rječnik simbola*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

Čapo, Jasna

1991 "Uskrсни običaji hrvatskoga sela", *Izborov uskrсни magazin*, NIP Revija Vjesnik, Zagreb, str. 4-10, 60-61.

Gavazzi, Milovan

1988 *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, II. izdanje, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb.

Hećimović-Seselja, Mara

1985 *Tradicijski život i kultura ličkoga sela Ivčević-Kosa*, Mladen Seselja, Zagreb; Muzej Like, Gospić.

Ilijin, Milica

1962 "Obredno ljuljanje u proljeće", *Rad IX-og kongresa Saveza folklorista Jugoslavije*, Sarajevo, 273-286.

Išgum, Marija

1978 "Obredno oranje u običajima sjeverozapadne Hrvatske", *Etnološki pregled*, Beograd, 15, 5-20.

Ivančan, Ivan

1960 *Pounje i Banija. Folklorna grada*, IEF rkp 372, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

Joka, Dimitrije

1991 "Naši narodni običaji", *Dvor na Uni*, Knj. I. *Zbornik radova*, Skupština općine Dvor na Uni, 545-547.

Katičić, Radoslav

1989 "Hoditi-roditi. Tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti", *Studia ethnologica*, Zagreb, 1, 45-63.

- 1990 "Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskoga obreda plodnosti", *Studia ethnologica*, Zagreb, 2, 35-47.
- Kuper, Dž. K. (Cooper, Jean, Campbell)
1986 Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola, Prosveta, Nolit, Beograd.
- Kulišić, Š. - Petrović, P. Ž. - Pantelić, N.
1986 *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd.
- Leber, Pavao
1914 *Pripovijesti*, [s.n.], Zagreb.
- Liungman, Waldemar
1938 *Traditionswanderungen Euphrat-Rhein*, Suomalainen tiedeakademia, Helsinki.
- Marković, Tomo
1940 "Božićni običaji Hrvata u Bosni i Hercegovini", *Etnografska istraživanja i grada*, Zagreb, 2, 5-86.
- Marošević, Grozdana
1991 "Folklor u zapisima 19. i 20. st.", *Dvor na Uni*, knj. I, *Zbornik radova*, Skupština općine Dvor na Uni, 574-584.
- Skledar, Nikola
1991 "Simboli i socio-kulturni identitet (Prilog antropolojskom pristupu)", *Simboli identiteta*, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 7-19.

SIMBOLIC CONNOTATIONS OF SEASONAL CUSTOMS IN BANJA

SUMMARY

The most important of the seasonal customs and folklore ceremonies traditionally maintained among the inhabitants of Banja in the first half of the 20th century are described in this article. A distinct region in the southeastern section of central Croatia, Banja is marked by a nationally diverse population; according to the 1991 population census about 40% are Croats and 60% are Serbs.

The factographic part of the article is based on the manuscript collections of members from the former Institute for Folk Art who researched Banja folklore between 1953 and 1960. The data used most was from Nikola Bonifačić-Rožin. The content of the material was so archaic in its tenor that the author's attention in interpretation was drawn to recognizing the mythical-magical level of the Banja cultural entity.

The phenomena are described in the sequence of the seasons, and the subheadings designate the essential determinants. These are: the carnival - gleeful celebration at the end of winter; Easter - pious spring rites; St. George's Day (Jurjevo) - the vitality of the young vegetation; Filip-Jakov - the speech of symbols; Ascension Day